

JURIDISKA FAKULTETEN

vid Lunds universitet

Sara Enerbäck

Ingen ko på isen?
– en rättsekonomisk analys av dagens
köttkonsumtion

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet

30 högskolepoäng

Handledare: David Reidhav

Termin för examen: Period 2 HT 2016

Sammanfattning

Köttkonsumtionen orsakar utsläpp av växthusgaser som bidrar till den globala uppvärmningen och kan även medföra oönskade hälsoeffekter. I framställningen analyseras hur vi kan nå en samhällsekonomiskt effektiv konsumtionsnivå. Med utgångspunkt i de klassiska nationalekonomiska teorierna presenteras de ekonomiska problem som köttkonsumtionen idag ger upphov till. På grund av förekomsten av marknadsmisslyckanden och höga transaktionskostnader lyckas inte marknaden skapa en effektiv resursallokering och inget pareto-optimalt tillstånd uppstår. Priset på kött är för lågt när externaliteter förekommer på marknaden och den producerade kvantiteten blir högre än jämviktskvantiteten.

Växthusgasutsläpp omfattas inte av begreppet miljöskada i lagstiftningen och undantas generellt från miljölagstiftningen. Detsamma gäller för jordbruket som anses vara en vedertagen verksamhet, vilket medför att det saknas lagstiftning och styrmedel som begränsar konsumtionen och produktionen av kött. De rekommendationer och märkningar som finns för att vägleda konsumenterna rätt i valet av miljövänliga och hälsosamma livsmedel har inte tillräcklig effekt för att minska köttkonsumtionen.

Avsaknaden av adekvat reglering i lagstiftningen gör att det finns ett behov kompletterande styrmedel för att minska de ekonomiska problem som förekommer på marknaden. Genom införandet av en skatt på kött minskar konsumtionen när köttet blir dyrare vilket även genererar en lägre produktionsnivå. Införandet av en skatt behöver i verkligheten dock inte generera de effekter som modellen förutspår. En skatt bör därför kompletteras med nudging för att långsiktigt ändra individens konsumtionsmönster och beteende. Nudging gör att individens beslut blir nyttomaximerande, istället för enbart tillräckligt bra, vilket ökar välbefindandet i samhället. Införande av skatt och nudging som styrmedel innebär att köttkonsumtionen kan bli samhällsekonomiskt effektiv och en hållbar utveckling främjas.

Summary

Meat consumption causes greenhouse gas emissions which contributes to the global warming and can also lead to undesired health effects. This presentation analyzes how we can reach an economically efficient level of meat consumption. The economic problems that meat consumption raises today, based on classic economic theories, will be presented in this thesis. In the presence of market failures and high transaction costs, the market does not succeed in creating an efficient allocation of resources and no pareto-optimal condition occurs. The price for meat is too low when externalities are present on the market and the quantity produced is higher than the equilibrium quantity.

Greenhouse gas emissions is not integrated in the concept of environmental damage according to the law and is also in general exempt from environmental legislation. The same applies to agriculture, which is considered an established business, that leads to the absence of legislative and policy instruments to restrict the consumption and production of meat. The recommendations and markings present to guide consumers right in environmental-friendly and healthy foods, has low impact on restricting the meat consumption.

Because of the lack of adequate regulation in legislation, it is called for supplementary instruments to reduce the economic problems on the market. Through the introduction of a tax on meat, consumption is declining when meat becomes more expensive which generates a lower production level. The introduction of a tax does not, in reality, have to generate the same effects as the model predicts. A tax should be complemented with nudging to make a long-term change in individual consumption patterns and behavior. Nudging can help make individual decisions utility-maximizing rather than just good-enough, which increases the prosperity of society. The introduction of a tax and nudging as instruments means that meat consumption can be economically efficient and promotes a sustainable development.

Innehållsförteckning

Sammanfattning	i
Summary	ii
Förkortningar.....	v
1. Inledning	1
1.1 Bakgrund	1
1.2 Syfte och frågeställningar	2
1.3 Avgränsningar	2
1.4 Metod och teori	3
1.4.1 Rättsdogmatisk metod	3
1.4.2 Rättsekonomisk metod.....	4
1.4.2.1 Rättsekonomiska antaganden.....	5
1.4.2.2 Behavioral law and economics.....	6
1.5 Material.....	6
1.6 Forskningsläge	7
1.7 Disposition	7
2. Ekonomisk analys av köttkonsumtionen	8
2.1 Syftet med ekonomisk analys.....	8
2.2 En optimal marknad.....	8
2.3 Marknadsmislyckanden.....	9
2.4 Externa effekter av köttkonsumtionen.....	11
2.4.1 Växthusgasutsläpp som ett externalitetsproblem	11
2.4.2 Utsläpp i siffror.....	12
2.4.3 Externalitetsproblematiken av svensk köttkonsumtion	13
2.4.4 Negativa hälsoeffekter av köttkonsumtionen.....	15
2.5 Allmänningens tragedi och ett överutnyttjande av miljön	15
2.6 Asymmetrisk information	16
2.7 Transaktionskostnader och Coase-teoremet.....	17
3. Gällande rätt.....	20
3.1 Svensk miljölagstiftning och svensk miljöpolitik.....	20
3.1.1 Miljöbalkens kravregler.....	21
3.1.2 Jordbruket i miljölagstiftningen.....	23
3.1.3 Miljöhänsyn i jordbruk.....	24
3.1.4 Brott, skador och sanktioner i miljölagstiftningen	24
3.2 Klimatkonventioner och utsläppsgränser	25
3.3 Jordbruksstöd.....	27
3.4 Information och rekommendationer från myndigheter	28
3.4.1 Offentlig upphandling	28
3.4.2 Livsmedelsverket	29
3.5 Miljömärkning av kött	29
3.6 Sammanfattande slutsatser	30
4. Möjliga juridiska regleringar för en minskad köttkonsumtion	32
4.1 Ekonomiska, administrativa och informativa styrmedel.....	32
4.2 Ekonomiska styrmedel.....	32
4.2.1 Skatter	33

4.2.2 Subventioner och stöd	35
4.2.3 Skadestånd som lösning på allmänningens tragedi.....	36
4.3 Informativa styrmedel och nudging.....	37
4.3.1 Nudging	37
4.3.2 Choice architecture	39
4.3.2.1 Kartläggning	40
4.3.2.2 Strukturering av komplexa val	41
4.3.2.3 Standardval.....	41
4.3.2.4 Feedback.....	42
4.4 Information och rekommendationer.....	43
5. Analys	44
5.1 Lagstiftning och politik.....	45
5.2 Ekonomiska styrmedel.....	47
5.2.1 Skadestånd.....	47
5.2.2 Subventioner.....	47
5.2.3 Skatt	48
5.3 Nudging.....	49
5.4 Sammanfattande slutsatser	52
6. Käll- och litteraturförteckning.....	54

Förkortningar

MB Miljöbalken

MKB Miljökonsekvensbeskrivning

LOU Lag om offentlig upphandling

KÖ Konsumentöverskottet

PÖ Producentöverskottet

1. Inledning

1.1 Bakgrund

I den mediala debatten har hållbar utveckling och miljö tagit stor plats den senaste tiden. I många branscher väljs alternativa energikällor, utsläppen minimeras och konsumenterna försöker handla medvetet för att minska påverkan på vår miljö och för att leva ett hälsosamt liv. En bransch som relativt nyligen har uppmärksammats som en miljöbov är jordbruket, och då framförallt köttproduktionen.

I dagsläget står köttproduktionen för 15 % av världens totala utsläpp av växthusgaser. För att åstadkomma en långsiktig hållbar utveckling i enlighet med de politiskt satta miljömålen behöver utsläppen i Sverige vara nere på två ton koldioxid-, eller CO²-ekvivalenter per person och år. Detta är en förutsättning för att kunna minska växthuseffekten samt stabilisera den globala medeltemperaturökningen. Svenskarnas privata konsumtion genererar idag åtta ton utsläpp per person och år, varav två ton är hänförlig till livsmedelskonsumtionen. Det innebär att utsläppen behöver minskas med 75 % i syfte att nå utsläppsgränsen och främja en hållbar utveckling.¹

Svenskarnas konsumtion av kött har dock inte bara negativa effekter. Betande djur bidrar till positiva externaliteter i form av biologisk mångfald och öppna landskap vilket även de bidrar till en hållbar utveckling.²

Två motioner har de senaste åren påtalat att riksdagen bör gå in och styra om svenskarnas konsumtion av kött för att bland annat åstadkomma en minskning av de utsläpp som köttkonsumtionen ger upphov till. Motionerna föreslog att det borde införas ett krav på 25 % lägre konsumtion av kött innan år 2020 och även att de stöd som ges till köttindustrin bör minska eller tas bort helt. Inte bara konsumenterna, utan även den offentliga sektorn kan bidra till en minskad köttkonsumtion genom att förändra inriktningen på sin livsmedelsupphandling.³ Båda dessa motioner fick avslag men vittnar trots det om ett problem som samhället snart inte kan undvika för att vi ska kunna arbeta för en hållbar utveckling.

¹ Jordbruksverket, *Kött och klimat*, <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/miljoklimat/begransadklimatpaverkan/kottochklimat.4.32b12c7f12940112a7c800011009.html/>

² Naturskyddsföreningen, *Betande djur ger rik natur*, <http://www.naturskyddsforeningen.se/betande-djur-ger-rik-natur>

³ Motion 2013/14:MJ298 *Minskad köttkonsumtion*; Motion 2012/13:MJ404 *Minskad köttkonsumtion*.

1.2 Syfte och frågeställningar

Syftet med denna uppsats är att analysera köttkonsumtionen ur ett samhällsekonomiskt perspektiv med avsikt att se vilka styrmedel som kan komplettera gällande rätt i strävan efter att uppnå en mer samhällsekonomiskt effektiv konsumtion.

De centrala frågeställningarna som kommer analyseras och besvaras är:

1. Vilka samhällsekonomiska problem är förknippade med dagens köttkonsumtion?
2. Hur ser gällande rätt ut för de områden som tas upp som ekonomiska problem under avsnitt två och tillgodoser lagstiftningen behovet av reglering för dessa områden?
3. Vilka styrmedel är möjliga att implementera för att minimera de samhällsekonomiska problem som beskrivs under avsnitt två?
4. Är det samhällsekonomiskt motiverat att minska köttkonsumtionen och vilket/vilka styrmedel kan på bästa sätt åstadkomma en minskad konsumtion?

1.3 Avgränsningar

På grund av områdets komplexitet och omfattning kräver denna uppsats avgränsningar. Uppsatsen kommer endast att analysera de negativa externa effekterna, sett ur miljösynpunkt, i form av växthusgasutsläpp som sker vid köttproduktionen. Då 90 % av växthusgasutsläppen sker på gården bidrar andra delar av distributionskedjan enbart marginellt till utsläpp, vilka inte kommer tas upp i denna framställning.⁴

De *ekonomiska teorierna* som inledningsvis presenteras beskriver globala problem, däremot appliceras teorierna enbart på den svenska konsumtionen och det är gällande rätt i Sverige som diskuteras. Det finns flera ekonomiska teorier som inte omfattas av denna framställning, men jag anser att jag valt de för ämnet lämpliga teorierna. Uppsatsen kommer inte presentera någon kritik mot de valda teorierna.

Genomgående i uppsatsen kommer ingen åtskillnad göras mellan olika djur, utan dessa kommer för enkelhetens skull att generaliseras och benämnas *kött*. Däremot diskuteras ordet idisslare vilket innebär kor och får. Huvudfokus i uppsatsen kommer

⁴ Naturvårdsverket, *Rapport 6653: Hållbara konsumtionsmönster- analyser av maten, flyget och den totala konsumtionens klimatpåverkan idag och 2050*, <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6653-6.pdf?pid=14404> s. 24.

att vara på nötkreatur då de står för den största miljöpåverkan⁵ samtidigt som de bidrar till biologisk mångfald och öppna landskap som är positiva externaliteter. Mejerier kommer inte att behandlas som en aspekt i denna framställning.

På grund av uppsatsens avgränsningar har jag valt ut den lagstiftning och de regleringar jag anser mest adekvata för uppsatsens syfte, vilket innebär att det kan finnas ytterligare lagstiftning på området som ej presenteras i denna framställning.

1.4 Metod och teori

I den här uppsatsen kommer två olika metoder tillämpas, en rättsdogmatisk och en rättsekonomisk metod. Dessa två metoder besvarar olika frågor och har därmed skilda användningsområden i uppsatsen.

1.4.1 Rättsdogmatisk metod

I avsnittet om gällande rätt kommer en rättsdogmatisk metod att tillämpas för den deskriptiva delen av framställningen. Dogmatik innebär studier av ett lärosystem, ursprungligen kyrkans då dogmatiken var knuten till teologin.⁶ Rättsdogmatiken är inte nödvändigtvis dogmatisk, utan syftar till att analysera rättskällevärdens olika delar för att förstå hur en viss rättsregel ska tolkas i en specifik kontext. Rättsdogmatiken är källbunden och de olika rättskällorna lag, förarbeten, praxis och doktrin studeras, analyseras och tillämpas i enlighet med rättskällevärdens i syfte att besvara frågan om vilket det rättsliga problemet är och hur detta behandlas i rättskällorna.⁷ Rättsdogmatiken kan ge lösningen på ett rättsligt spørsmål genom appliceringen av en viss rättsregel som tolkas och fylls ut, vilket innebär att rättsdogmatiken ses som en rekonstruktion av rådande rättssystem.⁸ Med hjälp av ändamålstolkning kan rättskällans syfte undersökas när rättskällan framstår som oklar.

I uppsatsen kommer en deskriptiv metod beskriva gällande rätt, på det för uppsatsen adekvata, rättsområdet. Rättsdogmatisk metod användas för att analysera framförallt miljölagstiftningen som borde innefatta regleringar som korrigerar köttkonsumtionens marknadsmisslyckanden. En kritisk granskning av gällande rätt och en tolkning av i

⁵ För en enhetlig terminologi kommer ordet *miljö* få representera den allmänna tillgången och de faktorer som lider skada av de marknadsmisslyckanden som förekommer.

⁶ Sandgren, Claes, Är rättsdogmatiken dogmatisk? I *Vad är rättsvetenskap?* Sandgren, Claes s. 117-125, s. 117ff.

⁷ Kleineman, Jan, Rättsdogmatisk metod. I *Juridisk metodlära*, Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), s. 21-45, s. 26.

⁸ Jareborg, Nils, Rättsdogmatik som vetenskap. I *Svensk juristtidning* 2004, <http://svjt.se/svjt/2004/1> s.1-10, s.1ff.

vilket avseende rätten inte löser problemen med vår nuvarande köttkonsumtion sker i framställningen och förslag till förändringar och kompletterande styrmedel följer därav.⁹

1.4.2 Rättsekonomisk metod

Rättsekonomi handlar om att tolka rätten ur ett externt, ekonomiskt perspektiv med utgångspunkt i klassiska nationalekonomiska teorier. Ekonomi handlar om hushållning med knappa resurser och ekonomisk effektivitet bör främjas eftersom det bidrar till effektiv resursallokering så att samhällets välbefinnande ökar. Avsikten är att förstå juridikens roll i samhället och med ekonomisk teori förklara hur olika juridiska regleringar kan öka välbefinnandet i samhället och hur optimal resursallokering kan uppnås.¹⁰ Välbefinnande har inget värde i sig utan beskriver betalningsviljan som ett medel för att skapa välfärd. Välfärdsaspekten bygger på konsumentens nytta och hur resurser fördelas i samhället. Frivilliga transaktioner leder till både ökat välbefinnande och ökad välfärd.¹¹

Inom rättsekonomi finns två delar, den normativa och den positiva. Uppsatsen kommer att fokusera på den positiva analysen om vad gällande rätt faktiskt är och diskutera vilka styrmedel som utifrån ett ekonomiskt perspektiv är mest effektiva som komplement till gällande rätt. En stor del av lagstiftningen, dock inte all, har som primärt mål att främja samhällsekonomisk effektivitet, men misslyckas i vissa avseenden när det gäller miljön varför införandet av ett styrmedel är påkallat.¹²

Den normativa aspekten kommer delvis att tas upp i analysen genom en diskussion om varför det är eftersträvänt med ekonomisk effektivitet och hur rätten således bör vara utformad för att maximera samhällets välbefinnande.¹³

Den rättsekonomiska metoden kommer bestå i att påvisa de problem som marknaden för kött upplever idag sett ur ett ekonomiskt perspektiv och föreslå alternativa styrmedel som komplement till lagstiftningen för att uppnå samhällsekonomisk effektivitet.¹⁴

⁹ Kleinman, Jan, Rättsdogmatisk metod. I *Juridisk metodlära*, Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), s. 21-45, s. 21ff.

¹⁰ Posner, Richard A., *Economic analysis of law* s. 23ff.

¹¹ Dahlman, Christian, Glader, Marcus & Reidhav, David, *Rättsekonomi: en introduktion*, s. 205ff.

¹² *Ibid.*, s. 211ff.

¹³ Posner, Richard A., *Economic analysis of law*, s. 31.

¹⁴ Bastidas Venegas, Vladimir, *Rättsekonomi*. I *Juridisk metodlära*, Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), s. 175-205 s. 175ff.

1.4.2.1 Rättsekonomiska antaganden

För att kunna tillämpa de klassiska ekonomiska teorierna som presenteras i avsnitt två görs vissa antaganden om individen, marknaden och samhället som en förenkling av vår komplexa verklighet.

Konsumenten förutsätts vara en obegränsat rationell nyttomaximerare som agerar konsekvent och vid varje valsituation strävar efter maximal tillfredsställelse och vinstmaximering.¹⁵ Nyttan är det begrepp som beskriver i vilken utsträckning konsumenten gynnas eller missgynnas av en transaktion och syftar till att beskriva individens välfärd, något som samhället ska försöka maximera. När konsumenten nyttomaximerar ökar samhällets välbefinnande. Beslut som genererar nyttomaximering beskrivs som det optimala valet för konsumenten enligt teorin.¹⁶

Individens efterfrågan på en vara är lika stor som betalningsviljan för ytterligare en enhet av varan. Betalningsviljan beskrivs som en avtagande marginalnyttan som styrs av individens preferenser. De varor konsumenten värderar högst kommer hon vara beredd att betala mer för att kunna få tillgång till. En rationell nyttomaximerare väljer att köpa den vara som ger högst nytta.

Priset som bildas på en marknad är en effekt av att utbud och efterfrågan på vissa varor kan samordna alla aktörer på ett effektivt sätt. Det ekonomiska värdet på en vara bestäms av hur mycket en konsument är beredd att betala för den varan, och inte vad de faktiskt betalar för den idag.¹⁷

Priselastisitet beskriver hur efterfrågan förändras när priset på en vara ökar. I normalfallet enligt ekonomisk teori minskar efterfrågan på en vara när priset ökar. Ju mer priskänslig en vara är, desto mer elastisk anses den vara.

Marginalkostnaden är priset på en ytterligare producerad enhet och bestämmer utbudet på marknaden. En vinstmaximerande producent kommer fortsätta expandera sin produktion så länge en extra producerad enhet ökar vinsten mer än kostnaden. Den vinstmaximerande kvantiteten uppstår när marginalkostnaden och marginalvinsten för producenten är lika stora.¹⁸

¹⁵ Dahlman, Christian, Glader, Marcus & Reidhav, David, *Rättsekonomi: en introduktion*, s. 16.

¹⁶ Posner, Richard A., *Economic analysis of law*, s. 13-17.

¹⁷ *Ibid.*, s. 13-17.

¹⁸ *Ibid.*, s. 331-335.

1.4.2.2 Behavioral law and economics

Inom rättsekonomin finns en gren som på engelska kallas *behavioral law and economics*, något vi på svenska översätter till beteendekonometri. Syftet med behavioral law and economics är att beskriva hur en verklig individ beter sig jämfört med en "homo economicus" och vilka konsekvenser konsumentens faktiska beteende får i olika beslutssammanhang. Det innebär även att individens reaktion på förändringar i lagstiftning och regleringar skiljer sig från de antaganden som ekonomisk teori gör om individen i samma situation.¹⁹

Behavioral law and economics beskriver tre begränsningar som gör att en verklig konsument avviker från modellen om hur en obegränsat rationell nyttomaximerare uppträder. Individen anses vara begränsat rationell på grund av sina kognitiva förmågor, hon anses ha begränsad självkontroll som gör att beslutsfattandet inte nödvändigtvis är klokt på lång sikt och hon anses även ha begränsat egenintresse, vilket gör att individen inte enbart ser till sin egen nytta utan uppvisar och efterfrågar rättvis behandling.²⁰ Istället för att enbart basera en ekonomisk analys på de klassiska antaganden ovan som ofta förmedlar en felaktig bild, bör analysen kompletteras med dessa tre mer komplexa antaganden som ger en mer realistisk bild över en konsuments beteende.²¹

1.5 Material

Materialet som ligger till grund för denna framställning är litteratur inom mikroekonomi, rättsekonomi och miljöekonomi. För avsnittet om gällande rätt har primärt rättskällor i form av lagtext och förordningar använts. För denna framställning har det varit relevant att studera både svensk lag, EU-lagstiftning och olika vägledande förordningar och regelverk från myndigheter. I stor utsträckning har rapporter och information från de svenska myndigheterna Jordbruksverket, Naturvårdsverket och Livsmedelsverket använts som källa avseende köttkonsumtionens utsläpp och dess konsekvenser för miljö och hälsa. För beskrivning av behavioral law and economics och nudging har litteratur av Sunstein och Thaler använts.

¹⁹ Jolls, Christine, Sunstein, Cass R., Thaler, Richard H. A behavioral approach to law and economics. I Sunstein, Cass R. (red.), *Behavioral law and economics*, s. 13-58, s. 13ff.

²⁰ Ibid., s.14ff.

²¹ Ibid., s.49ff.

1.6 Forskningsläge

I dagsläget pågår det en debatt om behovet av en minskad köttkonsumtion både politiskt och medialt. Det har förekommit motioner i ämnet, framförallt gällande införande av en köttskatt för att bekosta den klimatpåverkan som sker och på så sätt styra konsumtionen i rätt riktning. Flertalet rapporter från Naturvårdsverket, Jordbruksverket och Livsmedelsverket visar på behovet av en minskad köttkonsumtion på grund av växthusgasutsläppen, men däremot är det svårt att beskriva den faktiska effekten av dessa utsläpp, hur de ska värderas och kvantifieras och hur stor påverkan är. I dessa rapporter diskuteras även konsekvenserna vid tillämpningen av olika styrmedel. Flertalet rapporter från Naturvårdsverket berör aspekter som till stora delar tas upp i denna uppsats, däremot tar inte rapporterna samma grepp om problematiken som denna framställning syftar till.

1.7 Disposition

Uppsatsen inleds i avsnitt 2 med en utredning av de ekonomiska teorierna med fokus på externaliteter i form av utsläpp som dagens konsumtion av kött ger upphov till. I avsnittet beskrivs utförligt den mikroekonomiska teorin och tillämpningen på uppsatsens ämne. Därifrån görs i avsnitt 3 en framställning av gällande rätt för de aspekter kring köttkonsumtionen som för uppsatsen visat sig vara viktiga. Här följer lagar och regler kring miljö, utsläpp, verksamhetens tillståndskrav och jordbruksstöd. En presentation av rekommendationer från myndigheter och vilka olika miljömärkningar som köttprodukter kan erhålla, avslutar avsnittet.

I det fjärde avsnittet görs en framställning av möjliga styrmedel som kan införas för att minska den negativa påverkan köttkonsumtionen ger upphov till. Här diskuteras ekonomiska styrmedel som punktskatter, skadestånd och subventioner och informativa styrmedel i form av nudging. Slutligen följer i avsnitt fem framställningens analys, där de inledande frågeställningarna diskuteras utifrån uppsatsens redogörelse. Analysen avslutas med att sammanfatta om styrmedel bör införas för att minska köttkonsumtionen och vilket eller vilka styrmedel som är mest samhällsekonomiskt effektivt.

2. Ekonomisk analys av köttkonsumtionen

2.1 Syftet med ekonomisk analys

Syftet med en ekonomisk analys av köttkonsumtionen är att tolka de transaktioner som förekommer på marknaden utifrån ekonomisk teori och analysera vilken inverkan dagens konsumtion har på samhällsekonomin. Den ekonomiska analysen utvärderar juridikens roll i samhället och skapar en förståelse för hur juridiska lösningar kan förbättras i syfte att främja samhällsekonomisk effektivitet och nå en optimal nivå på köttkonsumtionen.²²

2.2 En optimal marknad

Inom ekonomisk teori är strävan att nå en marknad jämvikt vilket medför nyttomaximering för individen och maximerat välbefinnande för samhället. Marknad jämvikt är ett samhällsekonomiskt effektivt tillstånd som uppstår när en fördelning sker som gör att det produceras precis så mycket av varan som konsumenten efterfrågar. Det effektiva jämviktspriset motsvaras av det marknadspris där konsumentens betalningsvilja och producentens²³ marginalintäkt och marginalkostnad är lika stora.²⁴

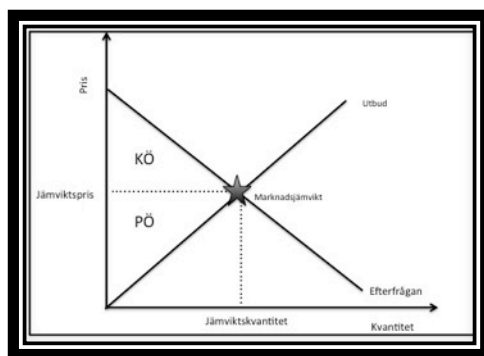
Ett idealtillstånd för köttmarknaden benämns inom den ekonomiska teorin som *pareto-optimal*. Då råder marknad jämvikt vilket medför att effektiv resursallokering förekommer, och inga incitament finns för aktörer att inträda på, eller lämna, marknaden. En pareto-optimal marknad uppkommer när det inte längre går att genomföra en transaktion som är *pareto-effektiv*; det vill säga en transaktion som medför att välfärden ökar för någon utan att minska för någon annan.²⁵ Den totala välfärden i samhället ökar av pareto-effektiva transaktioner, till exempel genom frivilliga avtal.

²² Posner, Richard A., *Economic analysis of law*, s. 23ff.

²³ Ordet *producent* används synonymt för samtliga aktörer på producentsidan.

²⁴ Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling*, s. 59.

²⁵ Posner, Richard A., *Economic analysis of law*, s. 11ff.

En pareto-optimal marknad för kött uppstår när både konsument- och producentöverskottet är maximerade och inte kan bli större. Konsumentöverskottet är skillnaden mellan konsumentens betalningsvilja och marknadspriset medan producentöverskottet är skillnaden mellan marknadspriset och producentens marginalkostnad. Summan av konsumentöverskottet och producentöverskottet anges som ett mått på välbefinnande genom att beskriva hur samhället får det bättre genom transaktioner.²⁶

När en pareto-optimal marknad uppstår är samhällets välbefinnande maximerat, däremot innebär det inte att det per automatik är en rättvis fördelning av resurser eller att maximal välfärd föreligger.²⁷

2.3 Marknadsmislyckanden

Teorin kring en pareto-optimal marknad och förekomsten av marknadjämvikt bygger på att fem traditionella antaganden är uppfyllda. Marknadjämvikt råder när det är perfekt konkurrens, alla kostnader är internaliserade, samtliga varor är privata, alla aktörer på marknaden har perfekt information och konsumenten agerar obegränsat rationellt.

Perfekt konkurrens i teorin innebär att det inte finns någon aktör på marknaden som ensam kan påverka priset på en vara och att de varor som finns på marknaden är perfekta substitut. Aktörerna på marknaden har all information, det finns inga hinder mot in- eller utträde på marknaden och alla transaktionskostnader²⁸ är eliminerade.²⁹

Internalisering av kostnader innebär att samtliga kostnader för produktionen avspeglas i priset på varan. När internalisering av kostnader inte sker innebär det att

²⁶ Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling* s. 61ff.

²⁷ Posner, Richard A., *Economic analysis of law*, s. 11ff; Dahlman, Christian, Glader, Marcus & Reidhav, David, *Rättsekonomi: en introduktion* s. 207.

²⁸ Se vidare avsnitt 2.7.

²⁹ Bergh, Andreas, Jakobsson, Niklas & Gallo, Fredrik, *Modern mikroekonomi: marknad, politik och välfärd* s. 177.

externa effekter påverkar en tredje oberoende part i positiv eller negativ riktning till följd av en transaktion. Kostnaden för denna effekt speglas inte i priset på varan och bärs således inte av varken konsument eller producent. Produktionsvolymen för en vara med negativa externa effekter är inte samhällsekonomiskt optimal då avsaknaden av marknadsmekanismer gör att den som orsakar externaliteten inte behöver ersätta de drabbade och den producerade kvantiteten blir för hög.³⁰

Privata nyttigheter utmärks av att den omfattas av en äganderätt och nyttan av tillgången tillfaller enbart ägaren. Motsatsen till privata nyttigheter är kollektiva nyttigheter som karakteriseras av att de är *icke-rivaliserande och icke-exkluderande*. Detta innebär att en individs konsumtion av tillgången inte hindrar någon annans samtidiga konsumtion och att det inte finns någon ägare till tillgången som kan hindra någon från att konsumera.³¹

Perfekt information på en marknad innebär att båda parter har fullständig och likvärdig information om en vara. Utan perfekt information går det inte att uppskatta hur en transaktion skulle påverka aktörerna på marknaden, och det innebär att gynnande transaktioner kan utebli. När det inte råder perfekt information på en marknad anses den ena parten ha ett informationsövertag och informationen sägs då vara *asymmetrisk*.³²

Obegränsat rationell nyttomaximerare är det antagande som den ekonomiska teorin tillskriver individen i beslutssituationer. Däremot anser behavioral law and economics att individen begränsas av sina kognitiva förmågor och därför är *begränsat rationell*. Istället för att göra optimala val så nöjer sig en individ med att fatta ett för henne tillräckligt bra beslut eftersom beslutssituationer ofta är alltför komplexa för att individen ska kunna tillgodogöra sig all relevant information. Förekomsten av begränsad rationalitet innebär att individen drar felaktiga slutsatser eftersom besluten grundas på hur en beslutssituation presenteras och de tumregler³³ vi rättar oss efter.³⁴

³⁰ Dahlman, Christian, Glader, Marcus & Reidhav, David, *Rättsekonomi: en introduktion* s. 62.

³¹ Ibid., s. 63.

³² Ibid., s. 64.

³³ Kahneman beskriver tumregler som en förenklad beslutsregel eller mental genväg som fungerar i de flesta situationer. Det innebär att vi fattar snabba och intuitiva beslut som ibland medför att vi gör systematiska tankefel. Kahneman, Daniel, *Tänka, snabbt och långsamt*, s. 133ff.

³⁴ Jolls, Christine, Sunstein, Cass R., Thaler, Richard H. A behavioral approach to law and economics. I Sunstein, Cass R. (red.), *Behavioral law and economics*, s. 13-58, s. 14-15.

Om något av dessa antaganden inte uppfylls så har marknaden inte lyckats skapa en effektiv resursallokering. Detta benämns som ett *marknadsmislyckande* och innebär att marknaden inte är pareto-optimal och att resursallokeringen bör styras om.³⁵

2.4 Externa effekter av köttkonsumtionen

2.4.1 Växthusgasutsläpp som ett externalitetsproblem

När samtliga kostnader för en vara inte är internaliserade i priset uppstår externa effekter; ett marknadsmislyckande som gör att marknadens jämvikt inte kan uppnås. Externa effekter förekommer på grund av att det saknas en marknad som reglerar varans pris, konsumentens betalningsvilja och preferenser, samt ser till att den som orsakar de negativa externaliteter betalar för det. För att korrekt kunna beräkna kostnaden för en vara så måste alla faktiska kostnader kopplade till produktionen, inkluderat externaliteter, vara inräknade. Så länge negativa externaliteter förekommer på marknaden och kostnaden för dessa inte är internaliserade, kommer ingen effektiv resursallokering att ske. Om de externa kostnaderna däremot internaliseras så sammanfaller samhällets marginalkostnad med den privata marginalkostnaden och vi når marknadens jämvikt.³⁶ Även om effekten av att internalisera de externa kostnaderna inte är optimal för alla så är det ur ett samhällsperspektiv det mest effektiva för att öka välbefindandet.³⁷

Från köttproduktionen härstammar flertalet negativa externaliteter, men tyngdpunkten i denna uppsats kommer att ligga på utsläppen av växthusgaserna *metangas* och *lustgas* som sker vid köttproduktionen. Dessa växthusgasutsläpp kommer primärt från biologiska processer i djurens foderomsättning och ur deras gödsel.³⁸ Utsläpp av växthusgaser leder bland annat till klimatförändringar i form av temperaturökning, och det är kostnaden för dessa skador som inte är internaliserade i priset på kött.³⁹ Den producerade kvantiteten av kött blir då högre än vad som är

³⁵ Dahlman, Christian, Glader, Marcus & Reidhav, David, *Rättsekonomi: en introduktion* s. 65.

³⁶ Bergh, Andreas, Jakobsson, Niklas & Gallo, Fredrik, *Modern mikroekonomi: marknad, politik och välfärd* s. 265ff; Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling* s.61.

³⁷ Pigou, A. C., *The economics of welfare* s. 134.

³⁸ Naturvårdsverket, *Rapport 5903: Konsumtionens klimatpåverkan, november 2008*
<https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/978-91-620-5903-3.pdf> s. 33.

³⁹ Statistiska Centralbyrån, *Vår konsumtion ger allt högre utsläpp utomlands*
<http://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/miljo/utslapp/>

samhällsekonomiskt effektivt och de kostnader som inte är internaliserade leder till välfärdsförluster.⁴⁰

Växthusgasutsläpp är en komplicerad negativ externalitet eftersom det inte spelar någon roll varifrån världen utsläppen sker, miljökadan blir lika omfattande.⁴¹ Om Sverige hade gjort en drastisk minskning av sin köttkonsumtion eller helt slutat producera kött och istället hade importerat motsvarande mängd, hade utsläppen ur ett globalt perspektiv inte minskat.⁴²

2.4.2 Utsläpp i siffror

Globalt står köttkonsumtionen för 15 % av de totala växthusgasutsläppen och i Sverige är motsvarande siffra 12 %. Växthusgasutsläppen från köttproduktionen står för 35 % av metangasutsläppen och upp till 65 % av lustgasutsläppen globalt. I Sverige står köttproduktionen jämförelsevis för 40 % av metangasutsläppen och 60 % av lustgasutsläppen, omräknat i koldioxidekvivalenter, eller CO²-ekvivalenter.⁴³

Koldioxidekvivalenter används för att kunna jämföra olika gasers klimatpåverkan uttryckt i samma enhet eftersom växthusgaserna har olika livslängd. Detta ger då ett mått på hur mycket koldioxid som skulle ge motsvarande klimatpåverkan som den specifika växthusgasen.⁴⁴

Svenskarnas årliga konsumtion uppgår till 87,3 kilo kött mätt i slaktvikt, vilket genererar ungefär 50-55 kilo konsumerat kött per person.⁴⁵ Idisslare är de djur som ger störst utsläpp per kilo kött och det är framförallt nötkött som står för stora delar av växthusgasutsläppen, med ett genomsnittligt utsläpp på 26 kg CO²- ekvivalenter per kilo

⁴⁰ Bergh, Andreas, Jakobsson, Niklas & Gallo, Fredrik, *Modern mikroekonomi: marknad, politik och välfärd* s. 268ff.

⁴¹ Bergh, Andreas, Jakobsson, Niklas & Gallo, Fredrik, *Modern mikroekonomi: marknad, politik och välfärd* s. 278.

⁴²Jordbruksverket, Naturvårdsverket och Livsmedelsverket, *Hur liten kan livsmedelskonsumtionens klimatpåverkan vara år 2050? – ett diskussionsunderlag om vad vi äter i framtiden*
http://www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_ovrigt/ovr296_1.pdf

⁴³ Jordbruksverket, *Rapport 2012:35: Ett klimatvänligt jordbruk 2050*, senast ändrad 2012
www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra12_35.pdf s. 4ff;
Jordbruksverket, *Kött och klimat*,

<http://www.jordbruksverket.se/arnesomraden/miljoklimat/begransadklimatpaverkan/kottochklimat.4.32b12c7f12940112a7c800011009.html/>

⁴⁴ Jordbruksverket, *Rapport 2012:35: Ett klimatvänligt jordbruk 2050*,
www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra12_35.pdf s. 16f.

⁴⁵Jordbruksverket, *Konsumtion och förbrukning av kött*,
<http://www.jordbruksverket.se/arnesomraden/konsument/livsmedelskonsumtionisiffror/kottkonsumtionen.4.465e4964142dbfe44705198.html>

benfritt kött.⁴⁶ Vid foderomsättningen hos idisslare släpps metangaser ut som bidrar till växthuseffekten i trettio gånger större utsträckning än vad koldioxidutsläpp gör.⁴⁷ Att äta svenskt nötkött en gång i veckan genererar fyra gånger så mycket utsläpp av CO²-ekvivalenter som motsvarande konsumtion av griskött och tolv gånger så mycket som konsumtion av kyckling. Skillnaden i utsläpp mellan kött och spannmål är ännu större.⁴⁸

Den gödsel som djur producerar medför utsläpp av framför allt ammoniak, lustgas och till viss del även metangas. När ammoniak utsöndras från gödsel och kommer i kontakt med kväve i marken ombildas det till lustgas som avges i luften. Lustgas kan även avges direkt vid lagring och spridning av gödsel.⁴⁹ Lustgas är liksom metangas en starkare gas än koldioxid och bidrar till växthuseffekten i trehundra gånger så stor utsträckning som koldioxidutsläpp gör.⁵⁰

2.4.3 Externalitetsproblematiken av svensk köttkonsumtion

Externaliteter beskrevs av *Pigou* som skillnaden mellan samhällets marginalkostnad (*MK_{samhälle}*) och den privata marginalkostnaden (*MK_{privat}*), vilket drabbar en tredje part som inte är del i transaktionen.⁵¹

Den kvantitet kött som produceras idag är för hög eftersom förekomsten av negativa externaliteter medför att producentens privata kostnad understiger samhällets totala kostnad för köttproduktionen. I dagsläget vinstmaximerar köttproducenter avseende de privata kostnaderna, motsvarande Q₁. Om kostnaderna för växthusgasutsläppen internaliseras i priset på kött kommer den producerade, och således den vinstmaximerande kvantiteten, bli lägre än tidigare, motsvarande Q_{opt}.⁵²

De utsläpp av växthusgaser som köttproduktionen medför går i viss mån att kvantifiera vilket har exemplifierats ovan. Det som kan medföra problem i beräkningen för att nå en optimal nivå av utsläpp handlar om att beräkna den faktiska kostnaden för

⁴⁶ Världsnaturfonden WWf, *Köttguide: Nötkött- Naturbeteskött* <http://www.wwf.se/vart-arbete/ekologiska-fotavtryck/kottguiden/1595319-wwfs-kottguide-notkott-naturbete>

⁴⁷ Naturvårdsverket, *Andra växthusgaser* <http://www.naturvardsverket.se/Sa-mar-miljon/Klimat-och-luft/Klimat/Darfor-blir-det-varmare/Andra-vaxthusgaser/>

⁴⁸ Naturvårdsverket, *Rapport 5903: Konsumtionens klimatpåverkan, november 2008* <https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/978-91-620-5903-3.pdf> s. 47.

⁴⁹ Jordbruksverket *Växthusgaser från jordbruket - en översikt av utsläppsmekanismer och möjliga åtgärdsområden inför arbetet med ett handlingsprogram* https://www.jordbruksverket.se/download/18.../Vaxthusgaser+från+jordbruket_1.pdf . 9

⁵⁰ Jordbruksverket, *Rapport 2012:35: Ett klimativänligt jordbruk 2050*, www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra12_35.pdf s. 16f.

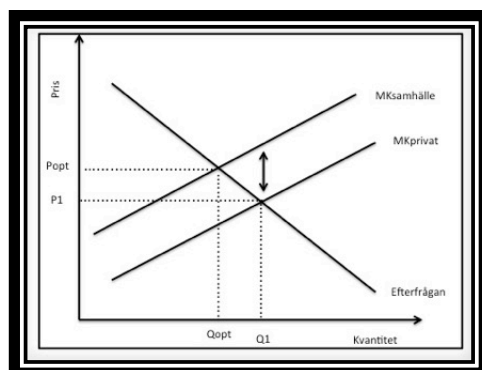
⁵¹ Pigou, A. C., *The economics of welfare* s. 131ff.

⁵² Bergh, Andreas, Jakobsson, Niklas & Gallo, Fredrik, *Modern mikroekonomi: marknad, politik och välfärd*, s. 268ff.

den skada som kan uppstå. Utsläppen av växthusgaser kan färdas långväga och få synergieffekter på vägen, och det kan även vara så att utsläppen inte får en direkt effekt utan att skadorna uppkommer först i framtiden.⁵³

För att kunna bestämma en optimal utsläppsmängd av växthusgaser krävs vad som ovan beskrevs som perfekt information av utsläppens konsekvenser. Den optimala utsläppsnivån för samhället behöver inte nödvändigtvis vara lika med noll utan en viss mängd utsläpp kan accepteras. Så länge köttkonsumtionen värderas högre av konsumenten än samhällets kostnader för den negativa externaliteten kan vi nå en optimal utsläppsmängd som inte är lika med noll.⁵⁴

En optimal marknad för kött uppstår när externaliteten är internaliserad i producentens pris(P_{opt}) och producentens utbudna kvantitet möter konsumentens efterfrågan(Q_{opt}). Enligt den ekonomiska teorin minskar konsumentens efterfrågan när priset ökar och en ny, pareto-optimal marknadsvikt nås. Att internalisera kostnaden för de externa effekterna medför att PÖ och KÖ minskar vilket leder till välfärdsluster. Samtidigt reduceras den externa effekten med mer än KÖ och PÖ tillsammans vilket skapar samhällsekonomisk effektivitet.⁵⁵

Vår nuvarande konsumtion av kött är mot bakgrund av det som presenterats ovan inte pareto-optimal, då konsumtionen skapar ett marknadsmisslyckande i form av negativa externaliteter. För att kunna internalisera kostnaderna för de externa effekterna behövs

⁵³ Naturvårdsverket, *Effekter i Sverige*, <http://www.naturvardsverket.se/Sa-mar-miljon/Klimat-och-luft/Klimat/Klimatet-i-framtiden/Effekter-i-Sverige/>; Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling* s. 149.

⁵⁴ Bergh, Andreas, Jakobsson, Niklas & Gallo, Fredrik, *Modern mikroekonomi: marknad, politik och välfärd* s. 268; Larsson, Markus & Bratt, Leif, *Modern miljöekonomi: ekonomiska teorier om hållbar utveckling* s. 104, 115.

⁵⁵ Larsson, Markus & Bratt, Leif, *Modern miljöekonomi: ekonomiska teorier om hållbar utveckling* s. 104ff.

ett styrmedel som korrigerar prisbilden på kött i strävan efter optimala utsläppsgränser och marknadsjämvikt.

2.4.4 Negativa hälsoeffekter av köttkonsumtionen

Köttkonsumtionen har inte bara negativa externa effekterna på miljön, utan även av hälsoskäl finns det anledningar att minska konsumtionen av framförallt rött kött.⁵⁶ Livsmedelsverket rekommenderar idag en veckovis konsumtion av kött och chark på maximalt 500 g per person, vilket är en halvering av vad vår genomsnittliga konsumtion är i dagsläget.⁵⁷ En önskvärd konsumtion för folkhälsan är att inte konsumera mer än 300 gram kött och chark i veckan för en hållbar livsstil.⁵⁸ Om denna rekommendation överstigs ökar risken för cancer i tjock- och ändtarm. Framförallt är det viktigt med låg eller ingen konsumtion av charkprodukter. Detta beror på att charkuterierna behandlas med konserveringsmedel och ofta innehåller salter och mättade fetter, vilket förutom risken för cancer även ökar risken för hjärt- och kärlsjukdomar.⁵⁹ Den externa effekt som orsakas ur ett hälsoperspektiv består av en samhällskostnad för sjukvård som inte avspeglas i priset på kött.

2.5 Allmänningens tragedi och ett överutnyttjande av miljön

En optimal marknad förutsätter att alla varor är privata och omfattas av äganderätter. En kollektiv tillgång omfattas inte av rättigheter vilket gör det möjligt för alla att fritt utnyttja tillgången.⁶⁰ Miljön har tidigare varit en oändlig kollektiv tillgång varför det inte har behövts en marknad som reglerar utbud och efterfrågan samt bestämmer priset. Idag är miljön inte längre oändlig utan betraktas som en resurs, vilket i ekonomiska termer innebär att den har ett värde. Att miljön tidigare inte betraktats som en resurs är anledningen till miljöförstörelsen.⁶¹

När kollektiva tillgångar som miljön överutnyttjas benämns det som *tragedy of the commons*, eller *allmänningens tragedi*, efter en artikel av Garrett Hardin. Han beskriver

⁵⁶ Rött kött innefattar nöt, gris och får.

⁵⁷ Livsmedelsverket, *Kött och chark- råd*, <https://www.livsmedelsverket.se/matvanor-halsa--miljo/kostrad-och-matvanor/rad-om-bra-mat-hitta-ditt-satt/kott-och-chark/>

⁵⁸ World cancer research fund international, *Animal foods: Limit red meat and avoid processed meat* <http://www.wcrf.org/int/research-we-fund/cancer-prevention-recommendations/animal-foods>

⁵⁹ Bjerselius, Rickard; Brugård Konde, Åsa och Sanner Färnstrand, Jorun, *Rapport 20 2014: Konsumtion av rött kött och charkuteriprodukter och samband med tjock- och ändtarmscancer- risk- och nyttohanteringsrapport*, Livsmedelsverket http://www.livsmedelsverket.se/globalassets/rapporter/2014/2014_livsmedelsverket_20_konsumtion_rott_kott_och_charkprodukter_kolorektalcancer_riskhanteringsrapport1.pdf

⁶⁰ Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling* s. 20ff.

⁶¹ Larsson, Markus & Bratt, Leif, *Modern miljöekonomi: ekonomiska teorier om hållbar utveckling* s. 103.

problemet med allmänningens tragedi som $1/n$ där 1 står för den individ som får hela nyttan av att tillföra ytterligare en enhet till allmänningen och n gestaltas av antalet aktörer. Ju fler aktörer(n) som kostnaden för utsläpp faller på, desto mindre blir den enskilde individens del av kostnaden. Kärnproblematiken i allmänningens tragedi ligger i att en individ får hela nyttan av tillgången men kostnaden för densamma delas av alla.⁶² Kostnaden av att inte tillföra ytterligare en enhet hamnar däremot i sin helhet på individen. Varje rationell nyttomaximerare kommer att fortsätta sin konsumtion av kött så länge nyttan av konsumtionen överstiger kostnaden för växthusgasutsläppen, även om det inte är samhällsekonomiskt effektivt.⁶³ Detta medför att miljön som den kollektiva tillgången överutnyttjas, när köttkonsumtionen som ger upphov till växthusgasutsläppen istället borde begränsas.⁶⁴

Ytterligare en aspekt av kollektiva varor är det som benämns *gratisåkande*. På grund av kollektiva tillgångars egenskaper så finns det ingen möjlighet att stänga ute dem som tillgodogör sig tillgången men inte betalar för nyttjandet. Avsaknaden av äganderätter för miljön innebär att ett gratisåkarproblem uppstår för de som bidrar till utsläppen genom att äta kött men som inte är beredda att varken betala för det eller begränsa sin konsumtion.⁶⁵

2.6 Asymmetrisk information

För att en optimal marknad ska föreligga enligt ekonomisk teori krävs perfekt information. Förekomsten av asymmetrisk information innebär att en aktör på marknaden har mer information om en viss vara än andra aktörer, och gör att ett marknadsmisslyckande uppstår. När informationsasymmetrier förekommer på marknaden får aktörerna en felaktig uppfattning om konsumentens värdering av en vara eftersom det inte går att göra en korrekt bedömning av betalningsviljan. Detta medför dels att gynnande transaktioner kan utebli och dels att transaktioner företas som ej är ömsesidigt gynnade, vilket gör att urvalet på marknaden blir snedvridet. Om alla aktörer på marknaden hade haft samma information om en vara så skulle

⁶² Hardin, Garrett *The tragedy of the commons*,
<http://science.sciencemag.org/content/162/3859/1243.full>

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling* s. 22; Dahlman, Christian, Glader, Marcus & Reidhav, David, *Rättsekonomi: en introduktion* s. 168.

⁶⁵ Larsson, Markus & Bratt, Leif, *Modern miljöekonomi: ekonomiska teorier om hållbar utveckling* s. 112; Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling* s. 19.

konsumentens värdering av varan speglas i betalningsviljan och varan skulle då säljas till ett korrekt pris och en marknadsvikt skulle uppstå.⁶⁶

När asymmetrisk information förekommer på en marknad innebär det en kostnad för konsumenten att söka upp den information som saknas vilket gör att välståndsökande transaktioner uteblir. En rationell konsument efterfrågar bara information så länge den är värd mer än vad informationssökandet kostar.⁶⁷

Det finns ett flertal aspekter av informationsasymmetrier på marknaden för kött. Producenten har information om köttet de producerar och myndigheter har information om de negativa externaliteter av köttkonsumtionen som drabbar miljön. Producenten kan använda detta informationsövertag till att dra en strategisk fördel vid marknadsföringen av sina produkter. Det kan även finnas incitament för producenten att vilja dölja information om köttproduktionens negativa externa effekter i syfte att inte riskera minskad lönsamhet.⁶⁸ Informationsasymmetrierna gör det svårare för konsumenten att välja en vara som inte bidrar till oönskade miljöskador eller ökad risk för hälsoproblem. Om all relevant information finns tillgänglig för konsumenten bidrar det enligt teorin till minskade externaliteter eftersom konsumenten kan fatta ett rationellt beslut som maximerar hennes nytta och leder till välståndsökning i samhället.

2.7 Transaktionskostnader och Coase-teoremet

Ovan beskrivna marknadsmisslyckanden är alla en aspekt av det som benämns *transaktionskostnader* vilket innebär att en pareto-optimal marknad för kött inte kommer till stånd. Transaktionskostnader brukar beskrivas som hinder i form av kostnader för kontakt, kontrakt och kontroll vilka medför att frivilliga avtal som är samhällsekonomiskt effektiva och ökar välståndet i samhället inte kan genomföras.⁶⁹

Negativa externaliteter från köttkonsumtionen uppstår på grund av att det saknas en marknad där den som orsakar miljöskador får ersätta dessa. Men det kan också uttryckas på så vis att det saknas en marknad som gör att producenten som orsakar miljöskadan kan ta emot betalning för att sluta med detta.⁷⁰

⁶⁶ Axelsson, Roger (red.), *Mikroekonomi* s. 292ff.

⁶⁷ Bergh, Andreas, Jakobsson, Niklas & Gallo, Fredrik, *Modern mikroekonomi: marknad, politik och välfärd* s. 306-307.

⁶⁸ Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling* s. 177-178.

⁶⁹ Coase, Ronald Harry, *Företaget, marknaden och lagarna* s. 125ff.

⁷⁰ Bergh, Andreas, Jakobsson, Niklas & Gallo, Fredrik, *Modern mikroekonomi: marknad, politik och välfärd* s. 277.

Coase analyserade vilken av dessa två rättighetsfördelningar som skulle ge det samhällsekonomiskt mest effektiva resultatet; producentens rätt till utsläpp av växthusgaser eller konsumentens rätt att slippa utsläpp av växthusgaser. Om producenten har rätt att göra utsläpp kommer konsumenterna att kunna gå samman och betala för att slippa utsläppen, givet att transaktionskostnaderna är noll. Om konsumenten däremot har rätten att inte drabbas av utsläpp föreligger det som kallas *polluter pays principle*. Då kommer producenten få betala för att fortsätta den utsläppsintensiva verksamheten. Vilken lösning som väljs; att betala för rättigheten att göra utsläpp eller få betalt för att inte göra utsläpp, beror på den initiala rättighetsfördelningen.⁷¹

Den teori som benämns *Coase-teoremet* innebär att oavsett hur rättighetsfördelningen initialt ser ut så kommer, i frånvaron av transaktionskostnader, avtal slutas så att rättigheten tillfaller den som får högst nytta av, och har betalningsvilja för tillgången. På så vis nås en samhällsoptimal resursallokering. Vid frånvaro av transaktionskostnader spelar det för samhällets effektivitet ingen roll vilken rättsregel som väljs, men olika regler medför olika kostnadsfördelningar. Coase-teoremet ger således, under förutsättningen att transaktionskostnaderna är noll, en alternativ lösning på problemet med externaliteter och kollektiva tillgångar. Om tydliga äganderätter förekommer på marknaden minskar transaktionskostnaderna genom att det finns en part att förhandla med och som kan ersättas för eventuell skada som uppstår på egendomen.⁷²

På marknaden för kött föreligger höga transaktionskostnader, framförallt för miljön som på grund av sin kollektiva karaktär saknar äganderätter. Skadorna som växthusgasutsläppen orsakar drabbar hela samhället och om en rättighet till utsläpp föreligger skulle kostnaderna för att gå samman och betala för att minska utsläppen bli för höga i förhållande till vad nyttan av att minska utsläppen är. För att en rättighet att slippa utsläpp för konsumenten ska föreligga, krävs sanktioner som drabbar producenten. Coase-teoremet innebär att om utsläpp av växthusgas är ineffektivt kommer de upphöra om inga transaktionskostnader förekommer på marknaden. Men på grund av förekomsten av transaktionskostnader i verkligheten kommer inte parterna kostnadsfritt kunna förhandla och på så vis uppnå en samhällsekonomiskt

⁷¹ Coase, Ronald Harry, *Företaget, marknaden och lagarna* s. 114ff.

⁷² Polinsky, A. Mitchell, *An introduction to law and economics* s. 11ff, Coase, Ronald Harry, *Företaget, marknaden och lagarna* s. 105ff.

effektiv utsläppsnivå. Därför behövs styrmedel eller en rättsordning som fördelar rättigheterna eftersom marknaden inte kan reglera detta på egen hand.⁷³

⁷³ Ibid., s. 11ff.

3. Gällande rätt

I detta avsnitt följer en redogörelse för den politik, lagstiftning och de regleringar som anses tillämpliga för ämnet med hänsyn till de ekonomiska problem som togs upp i föregående avsnitt.

3.1 Svensk miljölagstiftning och svensk miljöpolitik

Den svenska miljölagstiftningen utgår ifrån *miljöbalken* (SFS 1998:808), fortsättningsvis MB, och utgör en överskådlig sammanställning över vårt miljörettssystem. Andra lagar och förordningar på miljörettsområdet ska tillämpas parallellt med MB enligt vad som sägs i 1:2 MB.⁷⁴

Utgångspunkten och miljöbalkens övergripande mål beskrivs i 1:1 MB. Däri stadgas att miljöbalkens syfte är att "främja en hållbar utveckling⁷⁵ som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl."⁷⁶

I samma paragraf beskrivs även hur miljöbalken ska tillämpas för att uppnå detta mål genom att hushålla med, ta tillvara på och skydda värdefulla aspekter av miljön och människors hälsa. Denna målformulering är generellt hållen och riktar sig inte till en specifik verksamhetsutövare utan ska genomsyra hela samhället. Det innebär att hela kedjan från producent till konsument ska verka för att paragrafen efterlevs på ett sätt som minskar negativ miljöpåverkan och främjar en hållbar utveckling.⁷⁷

Svensk *miljöpolitik* har som övergripande mål att arbeta utifrån sexton miljö kvalitetsmål i syfte att främja hållbar utveckling. Målen är inte juridiskt bindande utan politiskt uppsatta som med hjälp av miljölagstiftningen bör uppnås.⁷⁸ De av målen som är relaterade till köttproduktionen är "*Begränsad Klimatpåverkan*", "*Giftfri miljö*", "*Ingen övergödning*", "*Ett rikt växt- och djurliv*" och "*Ett rikt odlingslandskap*".⁷⁹ Miljö kvalitetsmålen "*Ingen övergödning*" och "*Giftfri miljö*" påverkas i första hand av

⁷⁴ Ebbesson, Jonas, *Miljörätt* s. 52ff.

⁷⁵ I miljömålen beskrivs begreppet hållbar utveckling som "en livsföring som inte skadar natur och miljö, att vi bromsar miljöförstöringen och hushåller med naturens knappa resurser" enligt Prop. 1997/98:45 Del 2, s. 7-8.

⁷⁶ Framgår av miljöbalken 1:1.

⁷⁷ Ebbesson, Jonas, *Miljörätt* s. 73ff.

⁷⁸ Proposition. 2000/01:130 *Svenska miljö mål- delmål och åtgärdsstrategier* s. 219ff.

⁷⁹ Jordbruksverket, Naturvårdsverket och Livsmedelsverket, *Hur liten kan livsmedelskonsumtionens klimatpåverkan vara år 2050? – ett diskussionsunderlag om vad vi äter i framtiden* http://www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_ovrigt/ovr296_1.pdf s.11.

användningen av växtnäringsämnen och växtskyddsmedel vid foderodling inom jordbruket, vilket inte kommer diskuteras närmare i denna framställning. Målen om "Ett rikt växt- och djurliv" samt "Ett rikt odlingslandskap" hänför sig delvis till de positiva externaliteter som kommer av betande djur.

Målen som beskrivits ovan stadgar vad miljöarbetet bör ha lett fram till år 2050. Riksdagen har preciserat målet "Begränsad klimatpåverkan" till att innebära en global medeltemperaturökning på maximalt två grader Celsius och att andelen växthusgaser i atmosfären ska stabiliseras på 400 miljoner CO²-ekvivalenter.⁸⁰ För miljöpolitiken och näringslivet utarbetas preciseringar av miljömålen i syfte att användas som handlingsplaner för det löpande arbetet. Årligen sker uppföljningar av målen som redovisas för Regeringen där utvärderingar sker avseende om de styrmedel och åtgärder som vidtas innan år 2020 är tillräckliga. Detta ger riktlinjer för de krav som kan ställas på verksamhetsutövare och vilka behov av åtgärder som finns för att målen ska kunna nås.⁸¹ För målet "Begränsad klimatpåverkan" visar den senaste uppföljningen år 2016 att det med nuvarande styrmedel och åtgärder inte kommer gå att uppnå målet i sin helhet. Däremot förväntas etappmålet som innebär 40 % mindre utsläpp år 2020 jämfört med år 1990 att uppnås.⁸²

3.1.1 Miljöbalkens kravregler

I miljöbalkens andra kapitel finns de miljöpolitiska *skydds- och hänsynsregler* som tillämpas på samtliga verksamheter och har till syfte att skydda miljön och människors hälsa. Kraven i kapitlet är bindande för verksamheter som har eller kan ha negativ påverkan på miljön och människors hälsa och tillämpas vid tillståndsprövningen i 9 kapitlet MB.⁸³ Reglerna innefattar ett kunskapskrav, försiktighetsprincipen, produktvalsprincipen, hushållningsprincipen, kretsloppsprincipen, platsvalsregeln, en skälighetsavvägning, ansvar för avhjälpande samt en stoppregel.⁸⁴

Köttproduktionen har som vi ovan sett en konstaterad påverkan på miljön i form av växthusgasutsläpp och ska då förhålla sig till de regler som presenteras i detta kapitel

⁸⁰ Naturvårdsverket, Preciseringar av begränsad klimatpåverkan <http://www.miljomal.se/sv/Miljomalen/1-Begransad-klimatpaverkan/Preciseringar-av-Begransad-klimatpaverkan/>

⁸¹ Naturvårdsverket, Sveriges miljömål <http://www.miljomal.se/sv/Miljomalen/>

⁸² Naturvårdsverket, Utsläpp av växthusgaser till år 2020, <http://www.miljomal.se/sv/etappmalen/Begransad-klimatpaverkan/Utslapp-av-vaxthusgaser-till-ar-2020/>

⁸³ Proposition. 1997/98:45 Del 2 Miljöbalk s. 454ff.

⁸⁴ Ibid., s. 5ff.

enligt 2:1 1 st. MB. Kunskapskravet som beskrivs i 2:2 MB innebär att verksamhetsutövaren ska skaffa sig den kunskap som behövs för att minimera och motverka köttproduktionens negativa påverkan på miljön och människors hälsa. Kunskapskravet blir konkret vid tillståndspliktig verksamhet och vid upprättandet av en MKB vilket kommer belysas nedan. För gemene man sträcker sig kravet på upplysning om en varas eventuella konsekvenser för miljö och hälsa till det som förmedlas på förpackningar och innehållsförteckningar.⁸⁵ En parallell går här att dra till det som beskrevs under asymmetrisk information i föregående avsnitt. Då konsumenten bara behöver tillgodogöra sig den information som framgår på köttförpackningen är det viktigt att producenten ser till att all relevant information kring miljö- och hälsopåverkan framgår. För producentens del innebär kunskapskravet att myndigheter i större utsträckning kan ha information om köttproduktionens negativa miljöpåverkan. Denna information behöver i så fall förmedlas till producenten.

Verksamheter har en skyldighet att enligt 2:3 MB minimera sin negativa miljöpåverkan genom att med hänsyn till verksamhetens omfattning och art vidta adekvata åtgärder. För köttproduktionen är det då av vikt att försöka minska utsläppen i den mån det är möjligt. I andra stycket i nämnda paragraf beskrivs *försiktighetsprincipen* inom miljöretten som uppmanar till att försiktighetsåtgärder ska vidtas så fort det finns skäl att anta att verksamheten medför miljöpåverkan av negativ art. Vilka försiktighetsmått som bör beaktas är beroende på verksamhetens art. För köttproduktionen kan det handla om att på ett bättre sätt förvara och sprida gödsel och om möjligt minska antalet djur.⁸⁶ Köttproduktion påverkar miljön från första stund, vilket gör att så länge antalet djur är oförändrat får försiktighetsåtgärderna riktas mot andra delar av verksamheten. Genom utveckling av gödselhanteringen kan mängden växthusgasutsläpp minskas.

Alla de nu nämnda hänsynsreglerna åtföljs av en *skälighetsbedömning* i 2:7 MB som indikerar att kraven som ställs på verksamheten ska vara rimliga att uppnå. Reglerna är relativt vagt utformade för att nyttan av dessa ska kunna vägas mot kostnaden för åtgärder. Det enskilda fallet avgör således hur strikta krav som i slutändan anses adekvata för verksamheten i fråga.

⁸⁵ Karnov, internet, miljöbalk (1998:808) 2 kap. 2 §, not 26 kommentar till 2:2 MB, 2017-02-03.

⁸⁶ Proposition. 1997/98:45 Del 2 *Miljöbalk* s. 18.

3.1.2 Jordbruket i miljölagstiftningen

Jordbruk med en större djurhållning är en så kallad *miljöfarlig verksamhet* som beskrivs i 9:1 MB. I första punkten beskrivs utsläpp av avloppsvatten, fasta ämnen eller gas i mark, vattenområde eller grundvatten som miljöfarlig verksamhet, medan rekvisiten i andra punkten stadgar att verksamheten ska medföra utsläpp av *annan karaktär*. Utsläpp av annan karaktär kan enligt propositionen vara i form av de växthusgaser som köttproduktionen orsakar, vilket innebär att miljön får en mer vidsträckt omfattning i denna paragraf.⁸⁷

Jordbruk som har en större djurhållning tillhör den typ av verksamhet som alltid innebär betydande miljöpåverkan.⁸⁸ Detta medför att större djurhållning är tillståndspliktig enligt 9:6 MB genom 26 a § *förordning(1998:899) om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd*. Verksamheter som medför betydande miljöpåverkan ska enligt denna förordning granskas genom tillståndsplikt. Tillståndet kan vid granskning förenas med villkor enligt 16:2 MB, till exempel avseende hänsynsreglerna i andra kapitlet MB.

I 2 kapitlet i *miljöprövningsförordningen(2013:251)* anges gränserna för tillståndsplikten avseende olika djurarter. Tillståndsplikt B gäller för de verksamheter som har fler än 400 nötkreatur på gården enligt 2 §. För grisar, suggor eller fjäderfän gäller även där tillståndsplikt B enligt de kvantiteter som uppges i 1 §. Av 1:6 i *miljöprövningsförordningen* framgår att tillståndsplikt B provas av länsstyrelsen.

Jordbrukets tillståndsplikt ställer även krav på att en *miljökonsekvensbeskrivning, MKB*, enligt 6 kapitlet MB upprättas i syfte att definiera verksamhetens direkta och indirekta effekter på miljö och människors hälsa. När en MKB upprättas för verksamheter med köttproduktion så kommer den redovisa många negativa aspekter, vilket dock inte gör att verksamheten är otillåten. Det är utifrån vad som framkommer i MKB:n som tillämpningsgraden av hänsynsreglerna i kapitel 2 MB bestäms.⁸⁹

Under 2015 skrevs en motion från Centerpartiet med en påpekan om att jordbruk inte längre borde klassas som *miljöfarlig verksamhet* enligt 9 kapitlet MB utan som en *livsnödvändig verksamhet*. Argumenten var att djurhållningen bidrar till många viktiga samhällsfunktioner och positiva externaliteterna. Motionen var dock noga med att poängtera jordbrukets behov av minskad miljöpåverkan, men utan att regleringen

⁸⁷ Proposition. 1997/98:45 Del 2 *Miljöbalk* s. 107-108.

⁸⁸ Ebbesson, Jonas, *Miljörätt* s. 97-98.

⁸⁹ Michanek, Gabriel & Zetterberg, Charlotta, *Den svenska miljörätten* s. 195.

skärps så hårt att svenska bönder tvingas lägga ner sin verksamhet, vilket kan medföra att importen ökar för att möta konsumenternas efterfrågan. Motionen fick avslag.⁹⁰

3.1.3 Miljöhänsyn i jordbruk

I 12 kapitlet MB anges de för jordbruket specificerade hänsynsregler som verksamheten ska förhålla sig till. Det framgår i 12:10 MB att det ges möjlighet för myndigheter att meddela inskränkningar i antalet djur i ett jordbruk eller försiktighetsåtgärder för skötselhantering om det är påkallat från miljöskyddssynpunkt. Enligt 10 § *förordning(1998:915) om miljöhänsyn i jordbruket* är det Jordbruksverket som får meddela sådana inskränkande föreskrifter. Detta medför att om ett visst jordbruk har för stor negativ miljöpåverkan kan Jordbruksverket gå in och kräva strängare förhållning till hänsynsreglerna i andra kapitlet MB eller inskränka jordbrukets omfattning. Föreskrifter och inskränkningar gällande gödselhantering följer av vad som sägs nedan i EUs *nitratdirektiv*.⁹¹

3.1.4 Brott, skador och sanktioner i miljölagstiftningen

En utgångspunkt i miljöretten är *polluter pays-principen*, det vill säga principen om att förorenaren betalar. Detta uppmärksammas i 2:8 MB som en av hänsynsreglerna och uttrycker den skadevällande partens ansvar att upphöra med, och ersätta, den skada som orsakats miljön. Skadevällaren kan bli skyldig för ersättning eller avhjälpande av skadan och skadestånd kan även dömas ut.⁹² Principen om att förorenaren betalar har koppling till 2:3 MB och föreskriften att enligt den paragrafen förebygga fortsatta skador.

För att en *föroreningsskada* ska föreligga enligt 10:1 MB ska utsläpp från verksamheten ha orsakat skada på mark- eller vattenområde. Det ska även gå att bevisa att det föreligger ett samband mellan utsläppen och den skada som uppstår, så kallad adekvat kausalitet. I propositionen till 10:21 MB framgår att jordbruk generellt sett är fråntaget ansvar enligt detta kapitel, då det anses påverka miljön på ett godtagbart sätt sett ur miljöskyddssynpunkt.⁹³ Därav är rena luftföroreningar orsakade av

⁹⁰ Motion 2015/16:3036 *Benämningen av jordbruk som miljöfarlig verksamhet*.

⁹¹ Proposition. 1997/98:45 Del 1 *Miljöbalk* s. 153.

⁹² Proposition. 1997/98:45 Del 2 *Miljöbalk* s. 26.

⁹³ Proposition. 2006/07:95 *Ett utvidgat miljöansvar* s 133.

växthusgasutsläpp⁹⁴ i form av metangas och lustgas undantagna från föroreningssskador enligt detta kapitel.⁹⁵

För *miljöbrott* enligt 29 kapitlet MB döms ej de verksamheter som medför förorening inom ramen för sin tillståndspliktiga verksamhet. Verksamheter som anses vara allmänt vedertagna döms inte heller till miljöbrott. Kommentaren till 29:1 MB beskriver att utsläpp som sker inom ramen för tillstånd och i enlighet med de villkor som satts upp för verksamheten, inte faller under miljöbrott. I propositionen stadgas att beprövade metoder inom jordbruket inte bör leda till straffansvar förrän bevis föreligger för att metoden är miljöfarlig.⁹⁶

Skadestånd enligt 32:1 MB omfattar skador på person, sak eller rena förmögenhetsskador. Huvudregeln är strikt ansvar och krav på adekvat kausalitet. Förutsättningen för att kunna begära skadestånd är att någon av de skador som räknas upp i 32:3 MB föreligger. Till fjärde punkten i paragrafen hör luftföroreningar, men utsläpp av växthusgaser anses enligt lagen enbart medföra framtida skador, varför skadeståndsskyldighet inte anses tillämpligt.⁹⁷

3.2 Klimatkonventioner och utsläppsgränser

FN:s ramkonvention om förhindrande av klimatförändringar, UNFCCC, trädde i kraft 1994 i syfte att förebygga och minska orsaken till klimatförändringar. Konventionen är inte bindande men den kompletteras av *Kyotoprotokollet* som trädde i kraft 2005 och är ratificerat av Sverige. Detta protokoll är bindande för de nationer som skrivit under och anger utsläppsgränser för olika växthusgaser, däribland metangas.⁹⁸ För Sveriges del innebar det att vi under första åtagandeperioden understeg våra tilldelade utsläppsrätter med marginal.⁹⁹ Eftersom Kyotoprotokollet är ett globalt åtagande så sätts gränserna olika för varje land. För Sveriges del är det då positivt om gränserna sänks inför nästkommande period, vilket kan medföra att jordbruksfrågan inom

⁹⁴ Ammoniak har tagits upp som ett utsläpp från gödsel som kan ombildas till lustgas. Eftersom uppsatsen syftar till att diskutera utsläpp av växthusgaser kommer inte ammoniakutsläpp som en föroreningssskada att diskuteras här.

⁹⁵ Proposition. 2006/07:95 *Ett utvidgat miljöansvar* s 125-126.

⁹⁶ Proposition. 1980/81:108 *om ändring i brottsbalken (miljöbrott)* s 11.

⁹⁷ Bengtsson, Bertil, *Skadestånd för miljöskada*, 1. uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2011 s. 35.

⁹⁸ Naturvårdsverket, *Klimatkonventionen*, <http://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/EU-och-internationellt/Internationellt-miljoarbete/miljokonventioner/Klimatkonventionen/>

⁹⁹ Naturvårdsverket, *Sveriges åtagande enligt Kyotoprotokollet 2008–2012*, <http://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/Miljoarbete-i-Sverige/Uppdelat-efter-omrade/Klimat/Klimatpolitik/Kyotoprotokollet/>

miljöpolitiken får större utrymme då det är en viktig aspekt för en minskade växthusgasutsläpp.

2001 kom *Europaparlamentets och rådets direktiv 2001/81/EG av den 23 oktober 2001 om nationella utsläppstak för vissa luftföroreningar* som innehåller utsläppstak för olika luftförorenande ämnen. Sverige har genom *förordning (2003:65) om nationella utsläppstak för luftföroreningar* arbetat för att uppfylla artikel 6 och 7 i direktivet som anger en maximal utsläppsgräns av vissa gaser, dock undantaget metangas. Mot bakgrund av att metangas inte är inräknat som en luftförorenande gas enligt direktivet blir det för köttproduktionen istället intressant med utsläppet av ammoniak vilket kan omvandlas till växthusgasen lustgas. Utsläppsgränsen för ammoniak ligger för närvarande på 57 000 ton per kalenderår. Denna gräns uppnåddes av Sverige 2011 och nu pågår en revidering av direktivet för skärpta utsläpps begränsningar samt en diskussion om att även inkludera metangas. I det fall ett tak för metangasutsläpp blir infört kan det ha stor påverkan på köttproduktionens omfattning i Sverige.¹⁰⁰

Rådets direktiv 91/676/EEG av den 12 december 1991 om skydd mot att vatten förorenas av nitrater från jordbruket, det så kallade *nitratdirektivet*, har till syfte att begränsa föroreningar i vatten och förbättra vattenkvalitén genom ett minskat utsläpp av ammoniak från jordbruket. Trots att denna uppsats inte tar sikte på vattenkvaliteten som en aspekt av köttkonsumtionen så bidrar direktivet till att främja goda jordbruksmetoder, bland annat genom åtgärder för hantering och spridning av gödsel. Till detta finns i bilaga 2 i *nitratdirektivet* riktlinjer för den gödselhantering som sker inom jordbruket. År 2020 ska utsläppen av ammoniak ha minskat med 20 %. En minskning av ammoniakutsläppen gör att även mängden lustgas minskar. Om nitratdirektivet följs så kan mängden lustgas minskas med 6 % fram till år 2020.¹⁰¹

Djurhållningens negativa påverkan på miljön, bland annat genom gödsling, uppmärksammades i samband med att de ovan presenterade direktiven och jordbruksreformen diskuterades. Att jordbrukspolitiken behöver omfattas av miljöpolitiken i större utsträckning för att komma till rätta med utsläppsproblematiken beskrivs i ingressen till *direktiv 91/676/EEG*.

¹⁰⁰ Naturvårdsverket, *EU:s utsläppstakdirektiv*
<http://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/EU-och-internationellt/EUs-miljoarbete/Luftvardspolitik/EUs-utslappstakdirektiv/>

¹⁰¹ Europeiska kommissionen *EU's Nitratdirektiv*, senast ändrad januari 2010
<http://ec.europa.eu/environment/pubs/pdf/factsheets/nitrates/sv.pdf>

3.3 Jordbruksstöd

Svenska jordbrukare kan söka ersättning för sitt jordbruk från EU avseende gårdsstöd och utveckling av landsbygd och miljö.¹⁰² Dessa stöd kan te sig något kontraproduktiva då de ger ersättning för att upprätthålla en verksamhet som i stor utsträckning bidrar till negativ miljöpåverkan, även om stöden syftar till att främja miljöpositiva åtgärder. Det ska dock tilläggas att de positiva externaliteter som öppna landskap och biologisk mångfald gynnas av dessa stöd.

Enligt *Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 1305/2013 av den 17 december 2013 om stöd för landsbygdsutveckling från Europeiska jordbruksfonden för landsbygdsutveckling* kan stöd utbetalas till ett jordbruk som har till syfte att utveckla landsbygden med avseende på miljö och hållbar utveckling.¹⁰³ I artikel 5.5d i förordningen framgår att ett mål är att minska utsläppen av växthusgaser och ammoniak.

Gårdsstödet inom EU finns reglerat i *Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 1307/2013 av den 17 december 2013 om regler för direktstöd för jordbrukare inom de stödordningar som ingår i den gemensamma jordbrukspolitiken*. Gårdsstödet bygger på att jordbrukaren får ersättning med 200 euro per hektar mark som denne nyttjar som jordbruksmark.¹⁰⁴

Jordbrukare som arbetar för en positiv inverkan på klimat och miljö genom valet av jordbruksmetoder kan få gårdsstöd enligt 5 § 1b i *förordning (2014:1101) om EU:s direktstöd för jordbrukare*. Detta följer av artikel 49.3 i *förordningen 1307/2013* och stödet beräknas efter de stödberättigade hektar betesmark som varje enskild jordbrukare har aktiverat enligt 18 § i *förordning 2014:1101*.

Nötkreatursstöd är ett EU-stöd som ges till verksamheter inom näringen för att möjliggöra bibehållen produktion i det fall att köttkonsumtionen och därmed produktionens lönsamhet minskar.¹⁰⁵ Nötkreatursstödet är intressant eftersom det uppstår en paradox här mellan å ena sidan behovet av minskad köttkonsumtion på

¹⁰² EU-upplysningen, *EU:s jordbrukspolitik – hit går en stor del av budgeten*, Sveriges Riksdag, <http://www.eu-upplysningen.se/Om-EU/Vad-EU-gor/EUs-jordbrukspolitik/>

¹⁰³Jordbruksverket *Landsbygdsprogrammet 2014-2020*, <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/landsbygdfiske/programochvisioner/landsbygdsprogrammet20142020.4.7c4ce2e813deda4d30780004608.html>

¹⁰⁴ EU-upplysningen, *EU:s jordbrukspolitik – hit går en stor del av budgeten*, Sveriges Riksdag, <http://www.eu-upplysningen.se/Om-EU/Vad-EU-gor/EUs-jordbrukspolitik/>

¹⁰⁵Jordbruksverket, *Jordbrukarstöd 2017*, <http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/stod/jordbrukarstod.4.4b3f0532150f4b827c7e3735.html>

grund av negativa externaliteter, och å andra sidan köttproduktionen som sysselsättning.

3.4 Information och rekommendationer från myndigheter

De informationsasymmetrier som uppstår på marknaden kan avhjälpas genom att förmedla korrekt och adekvat information. Nedan följer regleringen av information från myndigheter samt lagstiftning, rekommendationer och märkningar som finns i dagsläget gällande köttkonsumtion.

3.4.1 Offentlig upphandling

En del av Sveriges köttkonsumtion sker i offentliga verksamheter där det dagligen serveras ungefär tre miljoner färdiga måltider som upphandlats offentligt. *Lag (2016:1145) om offentlig upphandling*, fortsättningsvis LOU, är den lag som reglerar själva förfarandet med upphandling och sätter ramar för hur upphandlingen ska gå till. För de flesta offentliga verksamheter i stat, kommun och landsting i Sverige sker upphandling av livsmedel enligt 1:2 LOU. I dagsläget finns inga regleringar som begränsar upphandlingen av kött, utan det är upp till varje upphandlande myndighet att själva sätta upp ramar och riktlinjer för vad som får upphandlas. Det framgår dock av 4:3 i LOU att upphandlingen ska beakta miljöhänsyn om upphandlingens art motiverar detta.¹⁰⁶

Upphandlingsmyndigheten är den myndighet som genom rekommendationer och information ska vägleda ansvariga upphandlare att upphandla med omsorg och verka för en långsiktigt hållbar upphandling.¹⁰⁷

I juli år 2016 fick Upphandlingsmyndigheten i uppdrag av regeringen att öka kompetensen hos upphandlarna avseende valet av olika livsmedel, matvarornas påverkan och hur de offentliga sektorerna kan verka för en hållbar utveckling. Syftet är bland annat att miljön ska få en naturlig och viktig roll i valet av livsmedel. Denna kompetenshöjande satsning förväntas pågå fram till 2019.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Upphandlingsmyndigheten, *Tillämpningsstöd hållbarhetskriterier: Upphandling av livsmedel och måltidstjänster* <http://www.upphandlingsmyndigheten.se/globalassets/publikationer/tillampningsstod-livsmedel-maltidstjanster.pdf> s. 2.

¹⁰⁷ Ibid., s.4ff

¹⁰⁸ Regeringskansliet, *Regeringen beslutar om uppdrag för bättre upphandling av livsmedel*, <http://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2016/07/regeringen-beslutar-om-uppdrag-for-battre-upphandling-av-livsmedel/>

3.4.2 Livsmedelsverket

Livsmedelsverket är den myndighet i Sverige som har stort inflytande gällande livsmedelsrekommendationer för konsumenter. I 1 § i *förordning (2009:1426) med instruktion för Livsmedelsverket* står att Livsmedelsverket ska verka för bra matvanor och säkra livsmedel i konsumenternas intresse. Livsmedelsverket är även en viktig faktor vad gäller informationsspridandet till konsumenter om vilka förhållanden som gäller på livsmedelsområdet enligt 2 §, 4 p, för att möjliggöra medvetna val hos konsumenten gällande hälsosam mat, 2 § 8p, och även verka för att de miljömål som finns uppsatta nås och att miljöarbetet inom livsmedelssektorn vidareutvecklas enligt 2 § 10 p. Vad gäller informationsspridandet så har Livsmedelsverket enligt 4 § i *förordning 2009:1426* i uppgift att på ett begripligt och kostnadseffektivt sätt förmedla kunskap om föreskrifter och vägledande dokumentation för konsumenter.

3.5 Miljömärkning av kött

Det finns olika typer av märkning som förekommer på livsmedel i Sverige, men ingen specifik märkning för enbart köttprodukter. Produktionsmärkning innebär att kontroll sker i produktionsledet och för att få en sådan märkning ska en minskad miljöpåverkan kunna uppvisas i produktionen. *Svenskt Sigill* är en oberoende certifiering som indikerar att köttproducenten tagit ett extra miljöansvar och gör bra klimatval.¹⁰⁹ *KRAV* är den andra typen av produktionsmärkning och påvisar ekologisk produktion som ställer höga krav på djurhälsa, minskad klimatpåverkan och CSR¹¹⁰. Märkningen påvisar att producenterna arbetar för minskad övergödning och minskade utsläpp av växthusgaser vilket går i linje med Sveriges miljökvalitetsmål.¹¹¹

Förutom produktionsmärkning finns produktmärkning med klimatavtryck. Denna märkning är inte knuten till någon organisation utan det är upp till varje producent att märka sina produkter. Märkningen uppger i siffror hur mycket växthusgaser som en produkt ger upphov till, uttryckt i koldioxid. En risk med den här typen av märkning är att den blir schabloniserad för samtliga varor och inte ger ett korrekt värde på utsläppsmängden. Inom köttproduktionen kan detta ge felaktiga signaler eftersom det som vi tidigare påpekat finns en problematik med att kvantifiera växthusgasutsläppen

¹⁰⁹ Ekelund, Lena, Persson, Katarina *Konsumenter om klimat, mat och klimatmärkning*, LTJ-fakultetens faktablad SLU Alnarp, <http://handelsradet.se/wp-content/uploads/2016/01/2012-Konsumenter-om-klimat-mat-och-klimatmarkning-Ekelund-mfl.pdf>

¹¹⁰ Corporate social responsibility.

¹¹¹ KRAV, *KRAV's regler 2017* <http://www.krav.se/regel/kravs-regler-2017>

för varje köttprodukt. Att märka en vara med dess utsläppsmängd kan också vara en aspekt som konsumenterna har svårt att relatera till om de inte själva har kunskap om vad utsläppet innebär.¹¹²

3.6 Sammanfattande slutsatser

För att skapa en förståelse av det som har beskrivits ovan följer här en sammanfattning av rättsläget avseende den lagstiftning som belyses.

Miljöbalken är en gedigen rättsapparat men i de flesta avseende omfattas inte växthusgaser och den miljöskada som dessa orsakar av lagens regler och sanktioner. Utsläpp från köttproduktionen som påverkar mark och vatten är tydligare reglerat, men utsläppen av växthusgaser faller utanför regleringen av miljö och miljöskador vilket medför att vi får externaliteter som inte är internaliserade.

De utsläppsgränser som i dagsläget omfattar utsläpp från köttproduktion är delvis för generösa och omfattar inte samtliga växthusgaser som kan medföra miljöskador. Detta medför att incitamenten att förändra våra produktions- och konsumtionsvanor är låga eftersom lagstiftningen på så vis tillåter de miljöskadliga växthusgasutsläppen.

Jordbruksstöden bidrar till möjligheten att kompensera för lönsamhetsbortfall fast verksamheten som sådan har en negativ påverkan på miljö och hälsa. Stödet som kan utbetalas enligt *förordning (EU) nr 1305/2013* har som mål att minska utsläppen av växthusgaser vilket är positivt, men någon större effekt kan egentligen bara nås om antalet djur minskar. De stöd som ges från EU idag resulterar sannolikt i lägre priser på kött, och det felaktiga priset kan delvis korrigeras genom att eliminera de miljöskadliga subventionerna.

Trots att djuruppfödning är en miljöfarlig verksamhet så anses inte växthusgasutsläppen vara varken ett miljöbrott eller en föroreningsskada, och det går heller inte att begära skadestånd på grund av svårigheten att kvantifiera skadan och den skadelidande utifrån gällande lagstiftning. Det innebär att polluter pays- principen inte blir tillämplig i svensk rätt för miljöskador orsakade av växthusgasutsläppen som diskuterats i denna framställning.

Slutsatsen efter denna redogörelse är att det saknas tillräcklig lagstiftning för att reglera de marknadsmislyckanden som uppstår till följd av köttkonsumtionen, och då

¹¹² Naturvårdsverket, Rapport 6355: *Klimatmärkning av livsmedel, nulägesbild januari 2010*
<https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/978-91-620-6355-9.pdf> s. 6ff.

framförallt vad gäller växthusgasutsläpp vilket gör att det finns ett behov av kompletterande styrmedel. Enligt den ekonomiska teorin kan införande av styrmedel göra att konsumtionen styrs om och en mer samhällsekonomiskt effektiv köttkonsumtion uppnås.

4. Möjliga juridiska regleringar för en minskad köttkonsumtion

För att minska de marknadsmisslyckanden som beskrevs i avsnitt två och reducera transaktionskostnaderna behöver gällande rätt kompletteras med styrmedel i någon form för att nå en samhällsekonomiskt effektivt marknad. Som beskrevs ovan är frivilliga avtal pareto-effektiva och ökar välfärden. För att åstadkomma en pareto-optimal marknad behöver vi dock maximera välfärden och då kan en resursomfördelning med hjälp av styrmedel behövas. Styrmedel är ett sätt att vrida konsumtionen i rätt riktning för att öka förekomsten av gynnande transaktioner i samhället. Nedan följer en framställning av några möjliga styrmedel och åtgärder som kan införas till syfte till att nå en samhällsekonomiskt effektiv köttkonsumtion.

4.1 Ekonomiska, administrativa och informativa styrmedel

Införandet av styrmedel är ett sätt att korrigera de marknadsmisslyckanden som presenterades i avsnitt två och öka effektiviteten. *Ekonomiska styrmedel* justerar prisbilden på en vara så att de kostnader som uppstår vid produktionen i större utsträckning ska omfattas i priset på varan. Detta kan ske genom införande av skatt, skadestånd eller subventioner vilket skapar en ny resursfördelning. Resultatet av den nya resursfördelningen är att den producerade kvantiteten påverkas när priset justeras. *Administrativa styrmedel* sker i form av förbud, tillsyn och gränsvärden. Lagstiftning är en förutsättning för att både administrativa och ekonomiska styrmedel ska kunna införas.¹¹³ *Informativa styrmedel* syftar till att skapa upplysning hos konsumenten genom att kommunicera information och skapa delaktighet och medvetenhet. *Nudging* kan fungera som ett informativt styrmedel, och det är delvis så det kommer diskuteras nedan.

4.2 Ekonomiska styrmedel

För att internalisera en extern effekt måste dess kostnad kvantifieras, det vill säga det måste gå att sätta ett pris eller ett värde på den effekt som kommer av utsläppen. Det är inte utsläppet i sig som orsakar kostnaden utan den miljöskada som uppstår. Värderingen av kostnaden för skadan och likaså vilken nivå av utsläpp som vore optimal är subjektiv och svaret kommer bero på vem som gör bedömningen. Genom monetär värdering och prissättning av miljön ökar incitamenten till att inte bidra till

¹¹³ Naturvårdsverket, *Rapport 6415: Styrmedel för att nå miljö kvalitetsmålen- En kartläggning*, <https://www.naturvardsverket.se/Documents/.../978-91-620-6415-0.pdf> s. 13.

miljöförstöring eftersom det går att påvisa att hållbart utnyttjande av resursen är högre värderat än överanvändning.¹¹⁴

Det är svårare att prissätta växthusgasutsläppen i jordbrukssektorn jämfört med andra sektorer då utsläppen är diffusa, svåra att kvantifiera och kommer från flera små verksamhetsutövare vilket gör det svårt att peka ut skadevällaren för en specifik skada. Detta är också anledningen till att jordbruk inte ingår i systemet med utsläppshandel.¹¹⁵ Genom att införa ekonomiska styrmedel på produkter från utsläppsintensiva verksamheter synliggörs den miljökostnad som den externa effekten skapar och som i dagsläget inte tas hänsyn.¹¹⁶

4.2.1 Skatter

Posner beskriver tre sätt att korrigera för externa effekter skapade av växthusgasutsläpp. Detta kan ske genom införande av ett mätverktyg som ska hålla koll på utsläppsnivåerna eller genom att införa ett utsläppstak. Utsläppstak är infört gällande vissa av växthusgaserna vilket beskrevs under avsnitt 3. Posner's tredje förslag som en lösning på externalitetsproblemet är införandet av en skatt vilket är det som primärt kommer att diskuteras i detta avsnitt.¹¹⁷

Konceptet om *pigouviansk skatt* belystes initialt av Arthur Pigou i artikeln "*The economics of welfare*" ursprungligen från 1920. Han beskriver införandet av skatten som ett möjligt sätt att internalisera kostnaden för de externaliteter som förekommer i samhället på grund av skillnaden mellan samhällets marginalkostnad och den privata marginalkostnaden. Genom att införa en skatt för att korrigera för de negativa externaliteterna kan en samhällsoptimal resursallokering komma till stånd. Skatten eller subventionen ska sättas lika stor som den externa effekten så att den privata marginalkostnaden för en vara korrigeras upp till samma nivå som samhällets marginalkostnad.¹¹⁸

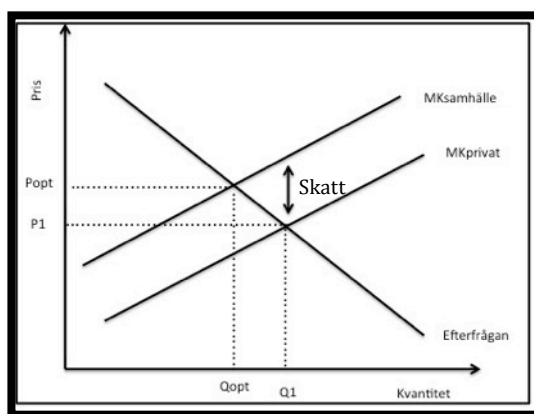
¹¹⁴ Larsson, Markus & Bratt, Leif, *Modern miljöekonomi: ekonomiska teorier om hållbar utveckling* s. 114-115.

¹¹⁵ Naturvårdsverket, *Rapport 6537: Underlag till en färdplan för ett Sverige utan klimatutsläpp 2050*, <https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6537-9.pdf> s. 45.

¹¹⁶ Proposition 2000/01:130. *Svenska miljömål - delmål och åtgärdsstrategier* s. 198.

¹¹⁷ Posner, Richard A., *Economic analysis of law* s. 505-512.

¹¹⁸ Pigou, A. C., *The economics of welfare* s. 381.

En marknad som inte är pareto-optimal och drabbad av externa effekter som marknaden för kött, signalerar inte ett pris som korrekt visar de samhällsekonomiska kostnader som konsumtionen medför. Skatt i syfte att korrigera för de externa effekterna hjälper till att motverka de ojämnheter i priset som orsakar miljöskador och ökar på så vis effektiviteten i samhället.¹¹⁹ För kött som bidrar med externa effekter är kvantiteten som produceras för hög när de externa effekterna inte internaliseras. När en pigouskatt motsvarande den externa effekten läggs på kött förskjuts priset uppåt och kvantiteten minskar enligt den ekonomiska teorin för att nå en marknadsjämvikt.

Med en skatt på kött så får både producenter och konsumenter reda på varans faktiska pris och vilka kostnader som uppstår till följd av konsumtionen. När en skatt införs minskar både KÖ och PÖ vilket för en konsument och producent upplevs som en försämring. Trots det är införandet av en skatt en effektivitetsförbättring för samhället eftersom det nya priset speglar alla kostnader som produktionen medför.¹²⁰

En pigouskatt kan antingen benämnas som en köttsskatt eller som en miljöskatt. Anledningen till namnet miljöskatt eller grön skatt är för att syftet med skatten är att agera miljöpositivt då förhoppningen är att minska konsumtionen av kött till förmån för livsmedel med mindre negativa externa effekter. Det är dock inte helt okomplicerat att utforma en optimalt satt pigouskatt eftersom bedömningen av externalitetens storlek inte är helt lätt, vilket gör det svårt att hitta en optimal nivå på skatten.¹²¹ För att nå en korrekt skattenivå krävs perfekt information om externalitetens omfattning. Eftersom det är svårt att i verkligheten monetärt kvantifiera miljöskador och göra en korrekt bedömning av vilken skattesats som vore optimalt, handlar det istället om att göra väl

¹¹⁹ Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling* s. 115.

¹²⁰ Larsson, Markus & Bratt, Leif, *Modern miljöekonomi: ekonomiska teorier om hållbar utveckling* s. 127ff.

¹²¹ Bergh, Andreas, Jakobsson, Niklas & Gallo, Fredrik, *Modern mikroekonomi: marknad, politik och välfärd*, s. 271.

avvägda uppskattningar.¹²² I avsnitt två diskuteras att den optimala utsläppsnivån inte i verkligheten måste vara synonym med helt eliminerade utsläpp för att ha en positiv inverkan på samhällsekonomin, utan det handlar om att hitta en samhällsoptimal nivå. En samhällsekonomisk vinst uppnås för varje del av externaliteten som blir internaliserad.

Kött är det livsmedel som är mest priskänsligt. Generellt är matvaror relativt oelastiska, vilket gör att konsumtionen inte förändras i någon större utsträckning när priset blir högre. Anledningen till att kött är en elastisk vara beror dels på att kött har ett högre utgångspris, och dels för att det finns många substitut till kött vilket gör det enkelt att byta ut kött mot ett annat livsmedel.¹²³ Ju högre priselasticitet en vara har, desto större minskning av produktionskvantiteten sker när en skatt införs. För kött innebär det att produktionskvantiteten reduceras i större utsträckning när en skatt införs än vad som hade varit fallet för en mindre elastisk vara.¹²⁴

Idag pågår ett projekt finansierat av naturvårdsverket i syfte att utreda hur en klimatskatt på livsmedel kan utformas och vilken effekt den förväntas få. Utredningen ska vara klar år 2018.¹²⁵

4.2.2 Subventioner och stöd

Många av de jordbruksstöd som utbetalas från EU idag är rent miljökadliga då de avser att ge stöd till verksamheter som bidrar till växthusgasutsläpp. Trots det stöd som kan fås för minskade växthusgasutsläpp enligt 5.5 d i *förordning 1305/2013* har stödet inga krav på en minskad djurhållning.

Om det istället införs ett jordbruksstöd som ger ersättning för de producenter som begränsar sin djurhållning till ett bestämt antal djur, kan vi minska växthusgasutsläppen. Samtidigt blir verksamhetsutövaren kompenserad för sin eventuella lönsamhetsförlust när verksamhetsomfattningen minskar. Ersättningen ges

¹²² Larsson, Markus & Bratt, Leif, *Modern miljöekonomi: ekonomiska teorier om hållbar utveckling* s. 115ff.

¹²³ Jordbruksverket, *Rapport 2009:8 Konsumtionsförändringar vid ändrade matpriser och inkomster. Elasticitetsberäkningar för perioden 1960–2006*, www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra09_8.pdf s. 19ff.

¹²⁴ Jordbruksverket, *Rapport 2009:8 Konsumtionsförändringar vid ändrade matpriser och inkomster. Elasticitetsberäkningar för perioden 1960–2006*, www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra09_8.pdf s.15ff; Pihl,Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling* s. 114f.

¹²⁵ Naturvårdsverket, *Livsmedelsskatt för hållbar matkonsumtion*, <http://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/Miljoarbete-i-Sverige/Forskning/Forskning-for-miljomalen/Pagaende-forskning-for-miljomalen/Styrmedel-och-konsumtion-/Livsmedelsskatt-for-hallbar-matkonsumtion/>

således för att produktionen ska kunna hållas igång med färre djur, men med bibehållen lönsamhet. Så länge subventionen för att minska sitt djurantal är högre än kostnaden för reduktionen, lönsamhetsbortfallet, så kommer den rationella jordbrukaren att minska djurantalet eftersom den kan vinstmaximera på lägre antal djur. Ett annat alternativt jordbruksstöd kan vara att ersätta verksamhetsutövaren för den eventuella lönsamhetsförlust som uppstår om jordbruket ställs om från ett djurslag till ett annat, eller ändras från köttproduktion till odling av grödor.¹²⁶ Här blir resonemanget detsamma, så länge det är lönsamt för verksamhetsutövaren att ställa om jordbruket så kommer subventionen göra att vi når en lägre, mer optimal, utsläppsnivå.

För konsumenten kan subventioner ges på varor med mindre negativ miljöpåverkan, exempelvis genom en momssänkning på baljväxter.¹²⁷

Ett alternativ för Sverige kan vara att införa en skatt på kött och samtidigt införa minskad moms eller subventioner på de varor som till skillnad från kött är positiva för miljön eller inte bidrar till negativa externaliteter i lika stor utsträckning. Det gör att incitamenten att välja substitut till kött ökar för konsumenten, och att det lönar sig även mer för producenten att producera just den subventionerade varan istället för kött.

4.2.3 Skadestånd som lösning på allmänningens tragedi

Under avsnitt två diskuterades förekomsten av transaktionskostnader och Coase-teoremets lösning för att nå en samhällsoptimal användning av resurser är genom privatisering och skapande av äganderätter. Skadestånd är ett styrmedel som kan medföra internalisering av kostnader och ger även uttryck för den miljörättsliga principen om att förorenaren ska betala. Skadeståndet bygger dock på att det finns definierade äganderätter som gör att det går att identifiera både den skadelidande parten, som ska ersättas för skadan i enlighet med rekvisiten i 32 kap MB, samt den skadevållande parten.¹²⁸

När det finns en rättighet att slippa utsläpp kommer verksamhetsutövaren väga kostnaden för skadeståndet mot kostnaden för att reducera utsläppen. Förutsatt att kostnaden för att betala skadestånd är större än en utsläppsreduktion så kommer utsläppen enligt den ekonomiska teorin att hamna på en samhällsoptimal nivå.¹²⁹

¹²⁶ Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling* s. 66ff.

¹²⁷ Larsson, Markus & Bratt, Leif, *Modern miljöekonomi: ekonomiska teorier om hållbar utveckling* 2014 s. 127.

¹²⁸ Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling* s. 122-123.

¹²⁹ *Ibid.*, s. 121-122.

Miljön är en kollektiv vara som inte är uppdelad i äganderätter vilket gör att ett skadestånd måste delas på hela kollektivet. Den ersättning som varje individ kan få blir då i enlighet med allmänningens tragedi $1/n$ där n är antalet aktörer som gör anspråk på skadeståndet. En rationell individ kommer således inte att begära skadestånd eftersom kostnaden för att driva anspråket sannolikt är högre än nyttan av skadeståndet. Detta medför att ingen internalisering av kostnaden för externaliteten sker och skadeståndet är då inte ett samhällsekonomiskt effektivt styrmedel.

Med detta som bakgrund, samt det som framkom under avsnitt tre att växthusgasutsläpp inte omfattas av skadeståndsskyldigheten, är det inte realistiskt att införa skadestånd som styrmedel i strävan efter en samhällsekonomiskt effektiv marknad för kött. Skadestånd har större framgång i situationer där en person-, sak- eller förmögenhetsskada kan identifieras och har adekvat kausalitet till en verksamhet som orsakat skada enligt rekvisiten i 32:3 MB. Då kan skadan kvantifieras och knytas till en äganderätt.¹³⁰

4.3 Informativa styrmedel och nudging

Genom information, kommunikation och upplysning skapas en förståelse för de problem som köttkonsumtionen medför. Informativa styrmedel kan användas vid implementering av ekonomiska eller administrativa styrmedel genom att informera och utbilda aktörerna om varför ett styrmedel är eftersträvansvärt. Nedan kommer *nudging* beskrivas som enligt min mening, delvis kan vara ett informativt styrmedel, i strävan efter att öka kunskapen hos konsumenten och även styra om konsumtionsmönster och beteende. Nudging handlar inte enbart om att sprida information utan det finns flera aspekter i samhället där nudging kommer till användning för att styra om konsumtionsbeteenden. Det som skiljer information från nudging beror delvis på individen; för en konsument som aktivt eftersöker miljövänliga livsmedel kan nudging bli informerande medan det för en annan omedvetet blir en knuff i rätt riktning i syfte att åstadkomma en beteendeförändring.¹³¹

4.3.1 Nudging

De ekonomiska styrmedel som presenteras ovan bygger på de antaganden som ekonomisk teori gör om individen som en rationell nytto-maximerare. När individen

¹³⁰ Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling* s. 126.

¹³¹ Naturvårdsverket *Rapport 6642 Nudging- Ett verktyg för hållbara beteenden?*

<https://www.naturvardsverket.se/Documents/.../978-91-620-6642-0.pdf?pid=14231> S.11ff.

däremot är begränsat rationell och fattar beslut som för henne är tillräckligt bra, behövs enligt behavioral law and economics ett kompletterande styrmedel som skapar förutsättningar för konsumenten att fatta nyttomaximerande beslut.

Nudging är ett begrepp inom behavioral law and economics som myntades av Thaler och Sunstein och beskrivs som:

A nudge, as we will use the term, is any aspect of the choice architecture that alters people's behavior in a predictable way without forbidding any options or significantly changing their economic incentives. To count as a mere nudge, the intervention must be easy and cheap to avoid. Nudges are not mandates. Putting fruit at eye level counts as a nudge. Banning junk food does not.¹³²

Nudging är ett samlingsnamn för styrmedel som utan tvång får individen att fatta rätt beslut utifrån uppsatta mål, och detta blir allt mer uppmärksammat som ett alternativ till de traditionella styrmedlen. Nudging är på intet sätt tänkt att ersätta behovet av en skatt eller andra legala styrmedel, utan kan fungera som ett komplement, framförallt för de konsumenter vars betalningsvilja inte påverkas av en eventuell skatt.¹³³ Syftet med nudging är att överkomma konsumentens begränsade rationalitet genom riktad information som undermedvetet knuffar individen i rätt riktning från det som är tillräckligt bra, till det som är nyttomaximerande. Nudging handlar inte bara om att minska informationsasymmetrier och korrigera konsumentens begränsade rationalitet, utan kan även ha effekt för att minska andra transaktionskostnader i samhället.¹³⁴

Ett styrmedel utan inslag av tvång behövs eftersom det är viktigt för individen att veta att hon har autonomi. Paternalistisk styrning kan därför uppfattas som något individen vill invända mot då tumreglerna kan anse att kollektiv styrning begränsar hennes valmöjligheter, vilket minskar hennes välfärd.¹³⁵ Varför myndigheter väljer en paternalistisk approach, det vill säga att med hjälp av styrmedel och tvång skapa ett önskvärt beteende hos konsumenterna, beror på att de inte tror att individen genom ett fritt val kan maximera sin välfärd. Paternalism i form av ekonomiska styrmedel innebär oftast att det kostar något för individen att göra de valen, medan libertariansk paternalism i form av nudging, ska öka välfärden genom beteendeförändringar som inte

¹³² Thaler, Richard H. & Sunstein, Cass R., *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness* s. 6.

¹³³ Lindahl, Therese, Stikvoort, Britt, *Nudging – det nya svarta inom miljöpolicy?* FORES 2015 <https://fores.se/wp-content/uploads/2015/06/Nudging-webb.pdf> s. xxivff.

¹³⁴ Ibid., s. xxff.

¹³⁵ Sunstein, Cass R., *Why nudge?: the politics of libertarian paternalism* s. 20ff.

kostar något för individen att genomföra.¹³⁶ Genom att omedvetet påverka oss att göra de val vi hade gjort om vi varit rationella nyttomaximerare i en värld utan transaktionskostnader och marknadsmisslyckanden, kan nudging hjälpa oss förbi våra kognitiva begränsningar och systematiska tankefel.¹³⁷ På detta sätt kan våra vanliga beslutsbrister undvikas utan att styrmedlet utnyttjar eller tvingar oss till något.

Nudging kan få samma effekt som lagar och kollektiva styrmedel genom att ändra den sociala koden för vissa handlingar. Nudging har bland annat bidragit till en ökad kunskap om det vita sockrets negativa hälsoeffekter och på samma sätt skulle de sociala koderna genom nudging kunna påverka köttkonsumtionen.¹³⁸ Nudging ska dock inte misstas för marknadsföring; nudging handlar om att individen ska göra val som är bra för henne och syftar till att öka hennes nytta medan marknadsföring syftar till att locka individen att köpa varor som gynnar företaget i fråga.¹³⁹

4.3.2 Choice architecture

Thaler och Sunstein förklarar i sin bok att det finns olika tekniker inom det som kallas *choice architecture*, eller *beslutskonstruktion*, för att påverka individens beslut i olika situationer. Beslutskonstruktion handlar om att skapa bästa möjliga miljö för konsumenten att fatta "rätt" beslut i och organisera det sammanhang där konsumenten gör sina val. I alla beslutssituationer vi befinner oss i förekommer beslutskonstruktion i olika former, till exempel är varor i en butik alltid strategiskt placerade utifrån olika konsumtionsmål. Att använda nudging genom beslutskonstruktion för köttmarknaden syftar till att förändra de kostnadsstrukturer som finns i samhället idag och styra konsumtionen mot både billigare och bättre mat, sett ur ett miljö- och hälsoperspektiv.¹⁴⁰ Att införa en skatt på kött är en incitamentsstrategi för att få konsumenten att minska sin konsumtion eftersom priset ökar. För de konsumenter som trots det högre priset ändå väljer att konsumera kött är inte skatt ett tillräckligt tydligt incitament för att förändra deras beteende. Nudging genom beslutskonstruktion kan då

¹³⁶ Sunstein, Cass R., *Why nudge?: the politics of libertarian paternalism* s. 54ff.

¹³⁷ Ibid., s. 59.

¹³⁸ Ibid., s. 61.

¹³⁹ Naturvårdsverket *Rapport 6642 Nudging- Ett verktyg för hållbara beteenden?*
<https://www.naturvardsverket.se/Documents/.../978-91-620-6642-0.pdf?pid=14231> s. 21.

¹⁴⁰ Thaler, Richard H. & Sunstein, Cass R., *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness* s. 1ff, 89ff.

ge konsumenten andra incitament till att minska sin konsumtion och även upplysa konsumenten om varför en beteendeförändring är önskvärt.¹⁴¹

För de beslutssituationer där konsumenten inte är lika välorienterad kan beslutskonstruktion knuffa konsumenten till att fatta ett beslut som är samhällsekonomiskt effektivt och inte enbart tillräckligt bra. På så vis kan individens begränsade rationalitet avhjälpas genom att hon får en knuff i rätt riktning.¹⁴²

Genom beslutskonstruktion med hjälp av nedan principer kan vi skapa en marknad där det som signaleras till konsumenten i en beslutssituation motsvarar det beteende som eftersöks. Detta leder till att konsumenten uppvisar det eftersökta beteendet när hon ska fatta beslut.¹⁴³

4.3.2.1 Kartläggning

Information om olika varor framgår på olika sätt beroende på produkt, men genom att uttrycka likadan information på ett konsekvent och enklare sätt får konsumenten en förståelig översikt över sina möjliga alternativ och kan göra jämförelser mellan olika varor. Den här typen av beslutskonstruktion kallas *kartläggning* och möjliggör för konsumenten att förstå vilket beslut som gör att hennes välfärd ökar. För kött kan det handla om märkning som påvisar hur mycket utsläpp just den varan medför. Kartläggning kan också användas för att visa på substitut till kött och på vilka sätt dessa skiljer sig åt.¹⁴⁴

På hälsoområdet är märkning med negativ information mer utbredd än inom livsmedelsområdet. Istället för att märka ut på vilket sätt miljön påverkas av konsumtionen så kan märkningen istället vara i avskräckande syfte, likt den information som framgår på ett cigarettpaket. För en konsument som inte påverkas av en skatt kan information som förmedlas på detta sätt tydliggöra för konsumenterna vilken faktisk konsekvens köttkonsumtionen har och varför det är påkallat med en minskad konsumtion av kött.¹⁴⁵

¹⁴¹ Thaler, Richard H. & Sunstein, Cass R., *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness* s. 106-109, 196ff.

¹⁴² Sunstein, Cass R., *Why nudge?: the politics of libertarian paternalism* s. 87ff.

¹⁴³ Thaler, Richard H. & Sunstein, Cass R., *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness* s. 89-90.

¹⁴⁴ *Ibid.*, s. 100-103.

¹⁴⁵ Naturvårdsverket, *Rapport 6653: Hållbara konsumtionsmönster- analyser av maten, flyget och den totala konsumtionens klimatpåverkan idag och 2050*, <http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6653-6.pdf?pid=14404> s. 51.

4.3.2.2 Strukturering av komplexa val

Beroende på vilka beslut som ska fattas så använder konsumenten olika *strategier*; ju större beslut desto mer komplex tenderar situationen att bli. I svåra beslutssituationer med många aspekter tvingas konsumenten förenkla sin beslutsstrategi för att kunna göra ett val. Om konsumenten möts av förenklad information som tar sikte på två eller tre kärnpunkter i en varas egenskaper så har hon lättare att fatta ett beslut som ökar hennes nytta. För kött och likvärdiga substitut kan det vara proteininnehållet och miljöpåverkan som belyses. Genom deskriptiv märkning på livsmedel kan konsumenten, utifrån de ovan nämnda egenskaperna, omedvetet knuffas mot det nyttomaximerande alternativet. Ju mer komplex en beslutssituation är, desto större påverkan kan beslutskonstruktion få genom att rama in och förenkla adekvat information inför konsumentens val. Genom att belysa miljöaspekten hos olika livsmedel ramar vi in och förenklar det som är viktigt och kan på så vis signalera en beslutsstrategi hos konsumenten som motsvarar den eftersökta beteendeförändringen. På så vis lär sig konsumenten, med hjälp av nudging, att fatta bättre beslut på egen hand.¹⁴⁶

4.3.2.3 Standardval

En konsument har oftast ett *standardval* som kommer väljas i olika beslutssituationer då det uppfattas som det rekommenderade och bästa valet. I en valsituation representerar standardvalet det alternativ som kräver minst ansträngning och så länge konsumenten inte aktivt bestämmer sig för att välja en annan vara så kommer standardvalet att väljas. Detta beror på att det är kostsamt att ändra inställning och lära sig om nya produkter eftersom transaktionskostnader ofta är för höga. En jämförelse kan göras till donationsregister, i många länder måste man aktivt göra ett val för att *inte* bli donator, så kallad *opt-out*, vilket resulterar i att andelen donatorer är högre än i länder där systemet är tvärtom.¹⁴⁷ Nudging kan användas i syfte att ändra konsumenternas standardläge vid val av livsmedel från kött till en alternativ vara vilket kan minska de negativa externaliteterna. Att kött är en standardvara ut livsmedelssynpunkt bygger delvis på att vi lever i ett gammalt bondesamhälle där kött

¹⁴⁶ Thaler, Richard H. & Sunstein, Cass R., *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness*, s. 103-106.

¹⁴⁷ *Ibid.*, s. 187f.

alltid funnits att tillgå och på så vis varit en naturlig del i vår kosthållning.¹⁴⁸ Nudging kan förändra standardläget hos konsumenten genom att tvinga dem att göra ett val. På en restaurang kan måltider med alternativ till kött presenteras överst på menyn och dagens rätt kan ha en annan huvudingrediens än kött. Restauranger kan även skapa en *opt-in*-situation där menyn erbjuder rätter utan kött, men där kött finns som ett tillval. I livsmedelsbutiker kan förändringar i den fysiska miljön göra att standardvalet förändras från kött till något annat genom att placera kött långt bort i en avkrok som konsumenten inte går förbi utan att göra ett aktivt val. Gröna fotspår på golvet som leder konsumenten till miljövänliga matvaror och placeringen av dessa alternativ i ögonhöjd på butikens bästa plats är en nudge som minskar förekomsten av standardval. På så vis ändras standardläget; om konsumenten vill ha kött krävs det lite mer arbete och ett aktivt beslut.¹⁴⁹

4.3.2.4 Feedback

Genom *feedback* får konsumenten veta vad hon gör för rätt och fel, vilket är ett effektivt sätt att förändra hennes beteende vid beslutsfattande i en viss förutbestämd riktning. Feedback kopplas till behovet av information och sociala normer. I valet av livsmedel eller mat på en restaurang får konsumenten sällan återkoppling huruvida det valet är positivt eller negativt. Ju sämre kunskap konsumenten har om olika matvaror, desto svårare blir det att förutse vilken konsekvens olika val kommer få för henne. Feedback kan förekomma i form av varningsskyltar som påvisar vad konsumtionen av en viss vara får för effekt på miljö och hälsa. Detta kan medföra att konsumenten får en förståelse för köttets verkliga kostnad, externaliteten inräknad.¹⁵⁰

Inom energianvändning har feedback använts genom att införa olika smileys som visade kundernas energiförbrukning. I de grupper där röda smileys, vilket innebär hög energiförbrukning, var frekvent förekommande minskade energianvändningen.¹⁵¹ På liknande vis kan nudging användas på livsmedel, bra miljöval utrustas med en stor grön märkning, och sämre miljöval får gula eller röda markeringar. Det ger en direkt

¹⁴⁸ Thaler, Richard H. & Sunstein, Cass R., *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness* s. 93-95.

¹⁴⁹ Ibid., s. 93-95; Naturvårdsverket *Rapport 6642 Nudging- Ett verktyg för hållbara beteenden?* <https://www.naturvardsverket.se/Documents/.../978-91-620-6642-0.pdf?pid=14231> s. 27.

¹⁵⁰ Thaler, Richard H. & Sunstein, Cass R., *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness* s. 99-100.

¹⁵¹ Lindahl, Therese, Stikvoort, Britt, *Nudging – det nya svarta inom miljöpolicy?* FORES 2015 <https://fores.se/wp-content/uploads/2015/06/Nudging-webb.pdf> s. xxii.

återkoppling till konsumenten, och feedback kan på så vis påverka konsumentens beteende.

Den sociala normen är viktig för individen eftersom konsumenten antingen vill göra samma val som andra, eller för att det kollektiva valet antas vara rätt, i syfte att åstadkomma social acceptans och tillhörighet. Den sociala faktorn är inte per definition en nudge, men genom information till konsumenterna som beskriver hur många procent som väljer alternativ till kött kan det få fler att välja likadant. Feedback kan med hjälp av ovan principer och sociala standarder skapa tydliga normer som påverkar konsumenten i en valsituation och på så vis skapas en nudge.¹⁵²

4.4 Information och rekommendationer

Vid upphandling av livsmedel till den offentliga sektorn finns i lagstiftningen inget som hindrar att kött upphandlas, men däremot har upphandlingsmyndigheten möjlighet att påverka den upphandling som sker inom offentlig sektor. Antalet måltider och mängden livsmedel som upphandlas inom den offentliga sektorn är av väsentlig omfattning och därför finns det ett intresse av att kunna styra den sektorn mot miljövänligare val. Rekommendationer från Upphandlingsmyndigheten om alternativ till kött samt upplysningar om köttets negativa påverkan på miljö och hälsa kan minska mängden kött som upphandlas. Upphandlande organisationer kan med hjälp från Upphandlingsmyndigheten informeras om vilka varor som är miljövänliga och fullvärdiga substitut till kött samt ge inspiration till alternativ matlagning. På så vis kan de påverka och styra om upphandlingen till mindre andel kött.¹⁵³

Livsmedelsverkets rekommendationer om mängden kött vi bör konsumera handlar i stor utsträckning om vilken hälsopåverkan för stor konsumtion av rött kött och chark medför och till viss del om dess miljöpåverkan. I syfte att minska informationsasymmetrierna kan Livsmedelsverkets råd och rekommendationer bidra till att konsumenterna får en ökad förståelse för de negativa externaliteter som köttkonsumtionen orsakar och vilka livsmedel som ska väljas för att nå en hållbar utveckling.¹⁵⁴

¹⁵² Naturvårdsverket *Rapport 6642 Nudging- Ett verktyg för hållbara beteenden?*
<https://www.naturvardsverket.se/Documents/.../978-91-620-6642-0.pdf?pid=14231> s. 29f.

¹⁵³ Upphandlingsmyndigheten *Till nytta för samhället*,
http://www.upphandlingsmyndigheten.se/hallbarhet/varfor_upphandling/samhallsnytta/

¹⁵⁴ Livsmedelsverket, *Kött och chark- råd* <https://www.livsmedelsverket.se/matvanor-halsa-miljo/kostrad-och-matvanor/rad-om-bra-mat-hitta-ditt-satt/kott-och-chark/>

5. Analys

I denna framställning har köttkonsumtionen analyserats ur ett rättsekonomiskt perspektiv med hjälp av klassiska nationalekonomiska teorier och modeller. På den ideala marknaden för kött styrs priset av utbud och efterfrågan vilket leder till en samhällsekonomiskt effektiv resursallokering och marknadsjämvikt. Inga marknadsmisslyckanden eller transaktionskostnader förekommer på marknaden utan den är pareto-optimal. Alla kostnader är internaliserade i priset på varan som då motsvaras av samhällets marginalkostnad, vilket leder till att optimal kvantitet produceras.

I avsnitt två framgår att marknaden för kött inte är pareto-optimal på grund av förekomsten av marknadsmisslyckanden och transaktionskostnader. Priset på kött är för lågt i förhållande till de totala kostnader som konsumtionen orsakar i form av negativa externaliteter och den producerade kvantiteten av kött blir då för hög. När detta inträffar innebär det att den producerade kvantiteten inte är samhällsekonomiskt effektiv. Kött produceras trots att betalningsviljan är lägre än de samhälleliga kostnaderna.

På frågan om det är samhällsekonomiskt motiverat att minska köttkonsumtionen är svaret således ja. För att nå en samhällsekonomiskt effektiv konsumtion behöver våra konsumtionsmönster förändras.

En nollvision för växthusgasutsläpp kan endast nås om produktionen av kött stoppas helt. En samhällseffektiv resursallokering behöver däremot nödvändigtvis inte vara synonym med helt eliminerade växthusgasutsläpp från köttproduktionen. Denna framställning förespråkar inte att kött inte bör finnas på marknaden, utan avsikten är att minska konsumtionen tills vi når en nivå som är mer effektiv än vad den är i dagsläget. Köttproduktionen orsakar inte bara negativa externaliteter utan bidrar även med positiva externaliteter som främjar hållbar utveckling.

När en acceptabel nivå på växthusgasutsläppen uppnås innebär det att konsumentens preferenser och betalningsvilja ställs mot köttkonsumtionens internaliserade kostnader. Konsumenter med preferens och betalningsvilja för dyrare kött kommer fortsatt konsumera kött eftersom det maximerar deras nytta och ett ökat pris är inte ett tillräckligt incitament att förändra konsumtionen. För konsumenter som är mer priskänsliga kommer konsumtionen förskjutas mot andra varor som maximerar deras nytta.

5.1 Lagstiftning och politik

Med dagens åtgärder och styrmedel går det inte att nå det politiska klimatmålet för "Begränsad klimatpåverkan" som är satt till år 2050, vilket innebär att en förändring måste ske. Förekomsten av växthusgasutsläpp skapar externaliteter som bidrar till miljöskador i form av global uppvärmning. Detta påverkar inte bara nuvarande generationer utan även nästkommande samt motverkar arbetet med en hållbar utveckling som är miljöbalkens målstadgande.

Min uppfattning efter genomgången av gällande rätt ovan är att växthusgasutsläpp från jordbruk generellt sätt är undantaget reglering. Även jordbruket i stort får i många avseenden dispens i lagstiftningen på grund av sin viktiga funktion i samhället. Trots att jordbruk faller inom rekvisiten för en miljöfarlig verksamhet är jordbruk ingen otillåten verksamhet. Skälighetsbedömningen som görs enligt 2:7 MB i förhållande till hänsynsreglerna visar att verksamheten är allmänt vedertagen och således sätts kraven på kunskap och försiktighet ned. Att hänsynsreglerna inte begränsar köttkonsumtionen beror på att växthusgasutsläppen inte omfattas av lagen i tillräcklig omfattning för att det ska bli aktuellt med ett strängare förhållningssätt i enlighet med 2:3 MB. Förekomsten av externaliteter på marknaden beror delvis på att polluter pays-principen inte finns uttryckt för miljöskador från växthusgasutsläpp.

I MB är det enbart i kapitel 9 om miljöfarlig verksamhet som miljö tolkas extensivt och innefattar även växthusgasutsläpp, i övrigt står växthusgasutsläpp utanför begreppet miljö enligt gällande rätt. Jordbruk anses inte förorsaka miljöbrott enligt 29 kap MB, vilket visar på hur miljölagstiftningen inte i tillräcklig utsträckning reglerar effekterna av dagens köttkonsumtion.

Av den inskränkning som får göras av antalet djurenheter på en verksamhet enligt 12:10 MB av miljöskyddssynpunkt framgår inte om miljön anses omfatta utsläpp av växthusgaser. Det som diskuteras i paragrafen är försiktighet i gödselhanteringen, men det riktar sig primärt mot Nitratdirektivet som syftar till minskade utsläpp i mark och vatten. Det finns således inte stadgat i lagen att det skulle vara påkallat att minska antalet djurenheter i syfte att begränsa växthusgasutsläppen.

Luftföroreningar, som det beskrivs i lagtexten, innebär föroreningar som drabbar mark eller vatten, men omfattar sällan utsläpp av växthusgaser som påverkar klimatet. En extensiv omfattning av begreppet luftförorening i förordning 2003:65 kan medföra att metangas, vilket är uppe till diskussion i nuläget, införs som en av gaserna som

behöver begränsas. Om en sådan begränsning införs kan det medföra att köttproduktionens omfattning får ses över i Sverige eftersom köttproduktionen till stor del är orsaken till metangasutsläppen.

Kyotoprotokollet och Nitratdirektivet är två regleringar i som har till syfte minska utsläppen av metangas och lustgas. Inför de kommande revideringarna av Kyotoprotokollet bör utsläppsgränserna sänkas i syfte att sätta press på utsläppsintensiva verksamheter. För andra sektorer finns alternativa sätt att bibehålla samma verksamhetsomfattning men orsaka färre utsläpp. För jordbruk med köttproduktion går det inte att förändra produktionsmetoderna i syfte att minska utsläppen eftersom växthusgasutsläpp härrör ur de biologiska processerna i djuren. För att andra sektorer i Sverige också ska ha möjlighet att få en kvot av växthusgasutsläppen kommer jordbruket få ställa om sin produktion framöver om Sverige ska kunna hålla sig under framtida reviderade utsläppsgränser. Min uppfattning är att behovet av lagstiftning och styrmedel minskar när reviderade utsläppsgränser införs. Dock kan detta vara ur ett långsiktigt perspektiv men om vi vill minska externaliteterna nu och kunna nå klimatmålen så bör ytterligare incitament för att minska utsläppen införas.

Den offentliga sektorn är skattefinansierad och bör då styras i enlighet med de politiskt uppsatta klimatmålen. Klimatmålen främjar en hållbar utveckling och skatten bör då inte finansiera en miljö- och hälsoskadlig verksamhet vilket köttproduktionen är i dagsläget. Det är enligt min mening paradoxalt att skattepengar används för att upphandla kött som sedan genererar externaliteter i form av kostnader för miljö och hälsa, kostnader som skattebetalarna får finansiera. Det finns därför en vinst i att styra vilka livsmedel som offentliga sektorn upphandlar i strävan efter minskade externa effekter.

Vid upphandling av livsmedel till den offentliga sektorn har Upphandlingsmyndigheten möjlighet att påverka offentliga sektorer i valet av livsmedel. En effekt av att servera mindre kött i offentliga verksamheter som exempelvis skolan, medför att vi kan påverka den uppväxande generationen att delvis välja bort kött till förmån för andra livsmedel. Den långsiktiga konsekvensen kan då bli att ett förändrat beteende gällande konsumtion där kött inte längre blir det primära standardvalet.

Livsmedelsverket kan vara en aktör som minskar informationsasymmetrierna avseende köttproduktionen. Genom informationsspridning om hälsosam mat, vägledning på livsmedelsområdet och genom att arbeta mot miljömålen i enlighet med förordning 2009:1426 kan konsumenternas medvetenhet och beslut förbättras.

Vikten av myndigheternas information till konsumenter och upphandlare är stor, men effekten av deras rekommendationer är svår att mäta. Deras information kan bli tydligare inriktad mot de miljöproblem som köttkonsumtionen orsakar och varför det finns ett behov av förändrade konsumtionsvanor. Eftersom information handlar om något som konsumenten måste tillgodogöra sig och sedan omsätta så tror jag att effekten av ytterligare insatser på detta område är begränsat. Myndigheternas rekommendationer och information anser jag ej vara tillräckligt för att motverka förekomsten av asymmetrisk information på marknaden.

5.2 Ekonomiska styrmedel

Frivilliga transaktioner ökar välfärden då resurser fördelas effektivt. När frivilliga avtal inte kan komma till stånd på grund av transaktionskostnader kan staten gå in och hjälpa till att omfördela resurser. För att minska de samhällsekonomiska problem som köttkonsumtionen medför, är det därför påkallat att allokera resurserna i samhället med hjälp av styrmedel. Genom införandet av styrmedel främjas ekonomisk effektivitet vilket genom att öka välfärden även främjar samhällets välstånd.

5.2.1 Skadestånd

Som beskrevs ovan är skadestånd inget realistiskt styrmedel, dels eftersom en skada av växthusgasutsläpp inte uppfyller rekvisiten i 32:1 MB, och dels för att kostnaden för att göra anspråk är högre än vinsten när skadeståndet för en kollektiv tillgång ska delas med alla enligt 1/n-principen. För en rationell nytto-maximerare kommer det inte vara fördelaktigt att begära skadestånd för den skada man anser sig lida av växthusgasutsläppen eftersom kostnaden för att göra anspråk på skadestånd överstiger vinsten av skadeståndet. Detta innebär att skadestånd som styrmedel inte främjar ekonomisk effektivitet och heller inte medför någon välståndsökning för samhället.

5.2.2 Subventioner

Min uppfattning är att jordbruket i Sverige inte hade varit lika omfattande om inte jordbruksstöden fanns att tillgå. Stödet för nötkreatur vittnar om att branschen

upplever förändrade konsumtionsvanor och ersätter för det lönsamhetsbortfall som uppstår, vilket gör att verksamheten kan fortsätta trots att den orsakar växthusgasutsläpp. Tanken är god, men paradoxal, då stödet innebär en möjlighet för fortsatt drift av miljöskadlig verksamhet. Svårigheten med att ersätta de jordbruksstöd som finns på marknaden idag, med de som föreslogs under avsnitt fyra, är att jordbruksstöden är sanktionerade från EU. Att ta bort dessa stöd och ersätta med subventioner för minskad djurhållning eller för att ställa om från köttproduktion till odling av grödor är inget som enbart Sverige ensamt kan sanktionera. Införandet av den här typen av stöd och subventioner ter sig således tämligen problematiskt och får följer som visar sig först längre fram.

Något som är enklare att införa är subventioner av miljövänliga varor i affären; sänkt moms på livsmedel som inte bidrar till negativa externaliteter i lika stor utsträckning som kött och som kan vara bra substitut till kött.

Kött beskrevs som en elastisk vara på grund av ett högt pris och förekomsten av substitut. När andra varor blir än billigare på grund av subventioner, ökar sannolikt konsumtionen av dessa varor eftersom det för en rationell nyttomaximerare är en signal att konsumera mer av en sådan vara då det ökar hennes nytta. Om införandet av subventioner på miljövänliga varor medför att köttkonsumtionen minskar är en effekt som är svår att mäta. Om så är fallet leder en minskad efterfrågan på kött enligt teorin till en lägre producerad kvantitet som är mer samhällsekonomiskt effektiv.

Att införa subventioner och stöd skapar inte en internalisering av kostnaderna för de negativa externa effekterna. Däremot är det delvis en lösning på allmänningens tragedi där en minskad efterfrågan på kött i förlängningen kan innebära att antalet djur som orsakar utsläpp av växthusgaser tvingas reduceras vilket minskar överutnyttjandet av miljön. Jag anser att subventioner på miljövänliga varor i samband med en skatt på kött kan generera en minskad konsumtion av kött och ökad konsumtion av andra varor, vilket är en önskvärd effekt.

5.2.3 Skatt

Av de ekonomiska styrmedel som diskuterats är det enligt min mening mest effektivt att införa en skatt på kött. Skatt är ett styrmedel som kan internalisera kostnaderna som de externa effekter köttkonsumtionen bidrar till, vilket medför en mer samhällsekonomiskt effektiv marknad för kött. Effekten av att införa en skatt enligt

ekonomisk teori är att efterfrågan på varan minskar när priset ökar. Den rationella konsumenten uppfattar skatten som en signal att minska sin konsumtion eftersom individen vill maximera sin nytta, givet sin budgetrestriktion. I praktiken vet vi dock inte vilken faktisk effekt en skatt på kött kommer att få. Eftersom vi inte kan förutsätta att individen agerar som den ekonomiska teorin beskriver, i verkliga livet, finns risken att den effekt samhället förväntar sig av att införa en skatt på kött uteblir. Det beror på hur priskänslig konsumenten är, på hennes preferenser och betalningsvilja. Ett exempel är införandet av trängselskatten i Göteborg och Stockholm. Initialt minskade trafiken i innerstaden, men den förväntade konstant lägre nivån på trafiken uteblev.

Anledningen till att vi behöver reglera konsumtionen är att priset på kött i dagsläget är för lågt i förhållande till de kostnader som konsumtionen av kött medför. Effekten för konsument och producent vid införande av skatt är att KÖ och PÖ minskar, men för samhället så är det en effektivitetsförbättring.

Skatter ger inte bara effekt genom internalisering av kostnader, utan kan även vara en lösning på utnyttjandet av miljön som en kollektiv tillgång i allmänningens tragedi. När en skatt på kött införs innebär det att den konsument som vill betala för kött även betalar för nyttjandet av den kollektiva tillgången. Det innebär att problemet med gratisåkande minskar eftersom varje konsuments nyttjande av miljön internaliseras i priset på kött med hjälp av skatten.

5.3 Nudging

Eftersom den faktiska effekten vid införandet av en skatt är okänd kan detta styrmedel behöva kompletteras med nudging som syftar till att långsiktigt förändra beteenden hos konsumenten. Som beskrevs ovan anser beteendekonomin att en konsument, till skillnad från klassisk ekonomisk teori, är begränsat rationell och genom sina kognitiva förmågor gör systematiska tankefel. När individen tillskrivs en egenskap som inte stämmer överens med den klassiska teorin innebär det också att förväntat resultat enligt modellen kommer att utebli. I verkligheten kommer skatten inte kommer vara ett tillräckligt incitament för att minska köttkonsumtionen eftersom konsumenten inte är lika rationell som modellen förutsätter.

Konsumenter kan antas vara medvetna om att olika transportmedel ger utsläpp av koldioxid som påverkar växthuseffekten, men få är nog lika insatta i vad köttproduktionen medför. Djurens biologiska processer bidrar till utsläpp av metan-

och lustgas vilket har än större påverkan på växthuseffekten än vad koldioxid har, något som nog inte är allmänt känt. Nudging är ett sätt för samhället att skapa medvetenhet hos allmänheten om vilka problem som faktiskt uppstår när vi väljer att konsumera kött och hur vi skulle kunna minska dessa.

Nudging används för att skapa en beslutsmiljö där konsumenten knuffas mot ett, i enlighet med den ekonomiska teorin, rationellt nyttomaximerande beteende. Detta medför att individens begränsade rationalitet när det kommer till beslutsfattande genom enkla medel korrigeras så att besluten blir nyttomaximerande istället för bara tillräckligt bra. Genom nudging minskar transaktionskostnaderna och de transaktioner som genomförs påminner mer om frivilliga avtal, vilket är välståndssökande.

Nudging kan användas för att långsiktigt nå målsättningen att kött inte ska vara konsumentens standardval ur ett livsmedelsperspektiv. Målsättningen är att det ska ske en förändring i hur vi bygger våra måltider och att kött får ta rollen som tillbehör snarare än huvudingrediens. På en restaurang kan maträtter utan kött presenteras före de som innehåller kött. I syfte att ge kött en mindre framträdande roll bör *opt-out* i större omfattning användas. Då är ett miljövänligt alternativ standardvalet och kött blir ett tillval som konsumenten aktivt måste efterfråga.

De märkningar som finns på marknaden i dagsläget har liten effekt i syfte att få konsumenten att ändra konsumtionsbeteende. Att i större utsträckning få producenter att använda *klimatmärkning* kan tydliggöra för konsumenten vilka negativa externaliteter kött och andra varor bidrar med. Med kartläggning kan beslutskonstruktören göra jämförelser mellan olika produkters miljöpåverkan i tabeller som komplement till olika märkningar. Det ansvar som konsumenten har för att tillgodogöra sig information enligt 2:2 MB sträcker sig enbart till det som går att utläsa från olika förpackningar och innehållsförteckningar. Nudging, genom tydlig märkning, som fokuserar på några viktiga kärnpunkter för konsumentens beslutsfattande förenklar både hennes beslutsstrategi och minskar informationsasymmetrierna. Genom att den information, som annars är kostsam för konsumenten att själv söka upp, framgår på förpackningen förenklas beslutsfattandet och miljövänliga varor väljs framför kött.

Märkningar med avskräckande information, likt tobaksvaror, tydliggör för konsumenten vilka konsekvenser hennes konsumtion får och skapar negativa associationer till den varan. Genom att använda positiv feedback vid valet av

miljövänliga alternativ skickas signaler till konsumenten som ökar incitamenten att välja den varan. Konsumenter söker sig mot gröna skyltar i affären medan röda skyltar skickar negativa signaler. Den sociala normen att välja "rätt" och göra som andra har stor effekt på hur den enskilde konsumenten resonerar. Här kan sociala medier ha en viktig roll. När Instagramflödet fylls av hälsosamma, köttfria, recept och matbilder skickar det omedvetet signaler till oss. Många bloggare och Youtube-kanaler har flera hundra tusen följare vilket gör att de inlägg som publiceras får stor spridning och påverkan. Likaså kan kända kockar i matprogram och nyhetsprogram skapa nudges. Medias möjlighet att påverka konsumenten ska inte underskattas, bland annat har *meat free Mondays* blivit ett vedertaget begrepp i syfte att öka konsumtionen av grönt och minska andelen kött.

I diskussionen ovan beskrevs ovissheten kring en införd skatts effekter på sikt. Anta att konsumenter initialt minskar sin konsumtion av kött när en skatt införs, men ju längre tiden går blir den nya prisnivån på kött accepterat. Detta kan medföra att konsumtionen av kött åter ökar. Genom att använda nudging som komplement kan det skapa en förståelse för varför en skatt har införts och påvisa köttkonsumtionens negativa effekter på miljö och hälsa. Det vi strävar efter är en långsiktig livsstils- och beteendeförändring som minskar köttkonsumtionen i generationer framöver och inte enbart en momentan förändring. Således kan nudging enligt min mening få mer långtgående effekter än vad en skatt kan åstadkomma.

De konsumenter som inte påverkas av priselasticiteten i enlighet med den ekonomiska teorin och således inte är lika priskänsliga, kommer fortsätta sin konsumtion av kött även efter att en skatt införs. Deras betalningsvilja och preferens kommer fortsätta vara kött vilket innebär att även en skatt inte är ett tillräckligt incitament för dem att ställa om sin konsumtion. Nudging kan här få en viktig roll eftersom det syftar till att skapa andra incitament och skicka signaler om varför en förändrad konsumtion är eftersträvansvärd. En nudge kan för en icke-priskänslig konsument vara mer informativ och upplysande, vilket får dem att tänka efter. Förhoppningen är då att nudging skapar medvetenhet så att konsumenten aktivt väljer kött och inte gör det av vana. Det här anknyter till diskussionen om en nollvision avseende utsläpp. En konsument som värderar kött högre än kostnaderna och har betalningsvilja för kött trots förekomsten av nudges, ska fortsätta sin konsumtion eftersom det ökar hennes nytta.

I strävan efter hållbar utveckling och ett långsiktigt miljöarbete har nudging således en viktig roll för att åstadkomma en beteendeförändring hos konsumenten i syfte att förändra vår köttkonsumtion.

5.4 Sammanfattande slutsatser

Den miljölagstiftning som presenterats ovan behandlar generellt inte växthusgasutsläpp inom kategorin utsläpp och anser inte att växthuseffekten och klimatpåverkan omfattas i begreppet miljöskador. Det innebär att miljölagstiftningen inte i tillräcklig utsträckning främjar ekonomisk effektivitet avseende köttkonsumtionen. Lagstiftningens brist på reglering gör att marknaden drabbas av kostnader som inte internaliseras, kollektiva varor som överutnyttjas och asymmetrisk information. De politiskt satta miljömålen begränsar inte heller köttproduktionen.

I syfte att verka för en hållbar utveckling och minska den globala uppvärmningen behöver jordbruket och köttproduktionen i större utsträckning erkännas som en sektor med miljöfarliga utsläpp. När växthusgasutsläpp är undantaget miljölagstiftningen och jordbruket i stort har dispens från sanktioner, regleringar och hänsynsregler så behövs kompletterande åtgärder för att minska köttkonsumtionens negativa externaliteter.

För att nå en samhällsekonomiskt effektiv nivå på köttkonsumtionen behövs ett styrmedel i syfte att förändra konsumtionen och korrigera för de marknadsmisslyckanden som uppstått. Den önskvärda effekten av ett styrmedel är att växthusgasutsläppen ska minskas till en för samhället optimal nivå.

Enbart införandet av en skatt som styrmedel anser jag inte vara tillräckligt för att minska köttkonsumtionen. Däremot kan det ha en effekt att dessutom införa subventioner på miljövänliga varor som diskuterades ovan. För allra bästa resultat, oavsett vilket styrmedel som införs, anser jag att nudging, ensamt eller som komplement, behövs för att skapa den beteendeförändring hos konsumenten som på lång sikt främjar en hållbar utveckling.

Vi är bara i inledningen i den debatt om köttets negativa påverkan utifrån de olika projekt som just nu utvärderas. Mot bakgrund av den klimatpåverkan som utsläpp av växthusgaser genererar och den globala ökningen av medeltemperaturen som det medför, så är det "en ko på isen" att minska vår köttkonsumtion. För att framtida generationer ska ha samma förutsättningar gällande miljön som vi idag tar för givet, är

det synnerligen påkallat att reducera konsumtionen av kött till samhällsekonomiskt effektiva nivåer omgående. Annars kommer det inte finnas någon is kvar.

6. Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Offentligt tryck

Propositioner

Proposition 1980/81:108 *om ändring i brottsbalken (miljöbrott)*

Proposition. 1997/98:45 Del 1 *Miljöbalk*

Proposition. 1997/98:45 Del 2 *Miljöbalk*

Proposition. 2000/01:130 *Svenska miljömål – delmål och åtgärdsstrategier*

Proposition. 2006/07:95 *Ett utvidgat miljöansvar*

Motioner

Minskad köttkonsumtion Motion 2012/13: MJ404 av Helena Leander m.fl. (MP)

Minskad köttkonsumtion Motion 2013/14: MJ298 av Jens Holm m.fl. (V)

Benämningen av jordbruk som miljöfarlig verksamhet Motion 2015/16:3036 av Staffan Danielsson och Ulrika Carlsson (C)

Litteratur

Axelsson, Roger (red.), *Mikroekonomi*, 2., [omarb.] uppl., Studentlitteratur, Lund, 1998

Bastidas Venegas, Vladimir, *Rättsekonomi. I Juridisk metodlära*, Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), s. 175-205, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2013

Bengtsson, Bertil, *Skadestånd för miljöskada*, 1. uppl., Norstedts juridik, Stockholm, 2011

Bergh, Andreas, Jakobsson, Niklas & Gallo, Fredrik, *Modern mikroekonomi: marknad, politik och välfärd*, 3., rev. och uppdaterade uppl. Studentlitteratur, Lund, 2014

Coase, Ronald Harry, *Företaget, marknaden och lagarna*, 2. tr., City Univ. Press, Stockholm, 2000

Dahlman, Christian, Glader, Marcus & Reidhav, David, *Rättsekonomi: en introduktion*, 2. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2005

Ebbesson, Jonas, *Miljörätt*, 3., [rev.] uppl., Iustus, Uppsala, 2015

Jolls, Christine, Sunstein, Cass R., Thaler, Richard H. A behavioral approach to law and economics. I *Behavioral law and economics*, Sunstein, Cass R. (red.), s. 13-58, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2000

Kahneman, Daniel, *Tänka, snabbt och långsamt*, 1. uppl., Volante, Stockholm, 2012

Kleineman, Jan *Rättsdogmatisk metod*. I *Juridisk metodlära*, Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), s. 21-45, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2013

Larsson, Markus & Bratt, Leif, *Modern miljöekonomi: ekonomiska teorier om hållbar utveckling*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2014

Michanek, Gabriel & Zetterberg, Charlotta, *Den svenska miljörätten*, 2. uppl., Iustus, Uppsala, 2008

Pigou, A. C., *The economics of welfare.*, 4. ed. reprinted with eight new appendices, Macmillan; St. Martin's P, London, 1960[1932]

Pihl, Håkan, *Miljöekonomi för en hållbar utveckling*, 5. [rev.] uppl., Studentlitteratur, Lund, 2014

Polinsky, A. Mitchell, *An introduction to law and economics*, 2. ed., Little, Brown, Boston, 1989

Posner, Richard A., *Economic analysis of law*, 9. ed., 2014

Sandgren, Claes, Är rättsdogmatiken dogmatisk? I *Vad är rättsvetenskap?* Sandgren, Claes s. 117-125, Jure, Stockholm, 2009

Sunstein, Cass R., *Why nudge?: the politics of libertarian paternalism*, Yale University Press, New Haven, 2014

Thaler, Richard H. & Sunstein, Cass R., *Nudge: improving decisions about health, wealth and happiness*, Penguin Books, London, 2009

Elektroniska källor

Artiklar

Hardin, Garrett, publicerad 13 december 1968. The tragedy of the commons, *Science* Vol. 162 <http://science.sciencemag.org/content/162/3859/1243.full> (Hämtad 2016-11-25)

Jareborg, Nils, publicerad 2004, Rättsdogmatik som vetenskap. I *Svensk Juristtidning*, s. 1-10, <http://svjt.se/svjt/2004/1> (Hämtad 2016-11-29)

Elektroniska rapporter och publikationer

Bjerselius, Rickard; Brugård Konde, Åsa och Sanner Färnstrand, Jorun, *Rapport 20 2014: Konsumtion av rött kött och charkuteriprodukter och samband med tjock- och ändtarmscancer- risk- och nyttohanteringsrapport*, Livsmedelsverket, senast ändrad 2014-06-16

http://www.livsmedelsverket.se/globalassets/rapporter/2014/2014_livsmedelsverket_20_konsumtion_rott_kott_och_charkprodukter_kolorektalcancer_riskhanteringsrapport1.pdf (Hämtad 2016-12-01)

Ekelund, Lena, Persson, Katarina *Konsumenter om klimat, mat och klimatmärkning*, LTJ-fakultetens faktablad SLU Alnarp, senast ändrad 2012 <http://handelsradet.se/wp-content/uploads/2016/01/2012-Konsumenter-om-klimat-mat-och-klimatmarkning-Ekelund-mfl.pdf> (Hämtad 2017-02-13)

Europeiska kommissionen *EU's Nitratdirektiv*, senast ändrad januari 2010 <http://ec.europa.eu/environment/pubs/pdf/factsheets/nitrates/sv.pdf> (Hämtad 2017-01-30)

Jordbruksverket, *Rapport 2009:8 Konsumtionsförändringar vid ändrade matpriser och inkomster. Elasticitetsberäkningar för perioden 1960–2006*, senast ändrad 2009, www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra09_8.pdf (Hämtad 2017-03-27)

Jordbruksverket, *Rapport 2012:35: Ett klimativänligt jordbruk 2050*, senast ändrad 2012 www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_rapporter/ra12_35.pdf (Hämtad 2016-12-16)

Jordbruksverket *Växthusgaser från jordbruket - en översikt av utsläppsmekanismer och möjliga åtgärdsområden inför arbetet med ett handlingsprogram*, Bioenergienheten, PM april 2009 [https://www.jordbruksverket.se/download/18.../Växthusgaser+från+jordbruket_1.pdf](https://www.jordbruksverket.se/download/18.../Vaxthusgaser+fran+jordbruket_1.pdf) (Hämtad 2017-01-29)

Jordbruksverket, Naturvårdsverket och Livsmedelsverket, *Hur liten kan livsmedelskonsumtionens klimatpåverkan vara år 2050? – ett diskussionsunderlag om vad vi äter i framtiden* http://www2.jordbruksverket.se/webdav/files/SJV/trycksaker/Pdf_ovrigt/ovr296_1.pdf (Hämtad 2016-12-03)

Lindahl, Therese, Stikvoort, Britt, *Nudging – det nya svarta inom miljöpolicy?* FORES 2015 <https://fores.se/wp-content/uploads/2015/06/Nudging-webb.pdf> (Hämtad 2017-02-16)

Naturvårdsverket, *Rapport 5903: Konsumtionens klimatpåverkan, november 2008* <https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/978-91-620-5903-3.pdf> (Hämtad 2016-11-28)

Naturvårdsverket, *Rapport 6355: Klimatmärkning av livsmedel, nulägesbild januari 2010* <https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer/978-91-620-6355-9.pdf> (Hämtad 2017-02-18)

Naturvårdsverket, *Rapport 6415: Styrmedel för att nå miljökvalitetsmålen- En kartläggning*, senast ändrad oktober 2012 <https://www.naturvardsverket.se/Documents/.../978-91-620-6415-0.pdf> (Hämtad 2017-02-06)

Naturvårdsverket, *Rapport 6537: Underlag till en färdplan för ett Sverige utan klimatutsläpp 2050*, december 2012
<https://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6537-9.pdf> (Hämtad 2017-01-26)

Naturvårdsverket *Rapport 6642 Nudging- Ett verktyg för hållbara beteenden?* senast ändrad november 2014, <https://www.naturvardsverket.se/Documents/.../978-91-620-6642-0.pdf?pid=14231> (Hämtad 2017-02-27)

Naturvårdsverket, *Rapport 6653: Hållbara konsumtionsmönster- analyser av maten, flyget och den totala konsumtionens klimatpåverkan idag och 2050*, februari 2015
<http://www.naturvardsverket.se/Documents/publikationer6400/978-91-620-6653-6.pdf?pid=14404> (Hämtad 2017-01-30)

Upphandlingsmyndigheten, *Tillämpningsstöd hållbarhetskriterier: Upphandling av livsmedel och måltidstjänster*, senast uppdaterad 2016-11-01
<http://www.upphandlingsmyndigheten.se/globalassets/publikationer/tillampningsstod-livsmedel-maltidstjanster.pdf> (Hämtad 2017-01-19)

Hemsidor

EU-upplysningen, *EU:s jordbrukspolitik – hit går en stor del av budgeten*, Sveriges Riksdag, senast uppdaterad 2016-05-16 <http://www.eu-upplysningen.se/Om-EU/Vad-EU-gor/EUs-jordbrukspolitik/> (Hämtad 2017-01-31)

Jordbruksverket, *Jordbrukarstöd 2017*,
<http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/stod/jordbrukarstod.4.4b3f0532150f4b827c7e3735.html> (Hämtad 2017-02-10)

Jordbruksverket, *Konsumtion och förbrukning av kött*, senast ändrad 2016-05-24
<http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/konsument/livsmedelskonsumtionisiffror/kottkonsumtionen.4.465e4964142dbfe44705198.html> (Hämtad 2016-12-02)

Jordbruksverket, *Kött och klimat*, senast ändrad 2017-02-21
<http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/miljoklimat/begransadklimatpaverkan/kottochklimat.4.32b12c7f12940112a7c800011009.html/> (Hämtad 2016-11-15)

Jordbruksverket *Landsbygdsprogrammet 2014-2020*,
<http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/landsbygdfiske/programochvisioner/landsbygdsprogrammet20142020.4.7c4ce2e813deda4d30780004608.html> (Hämtad 2017-01-23)

KRAV, *KRAV's regler 2017*, senast ändrad 2017 <http://www.krav.se/regel/kravs-regler-2017> (Hämtad 2017-02-13)

Kruse, Joakim *Kommentar till 2 kap. 2 § Miljöbalk (1998:808) not 26*, Karnov, senast ändrad 2017-02-03.

Livsmedelsverket, *Kött och chark- råd*, senast ändrad 2017-03-10
<https://www.livsmedelsverket.se/matvanor-halsa--miljo/kostrad-och-matvanor/rad-om-bra-mat-hitta-ditt-satt/kott-och-chark/> (Hämtad 2017-01-23)

Naturskyddsföreningen, *Betande djur ger rik natur*,
<http://www.naturskyddsforeningen.se/betande-djur-ger-rik-natur>, (Hämtad 2017-02-11)

Naturvårdsverket, *Andra växthusgaser*, senast ändrad 20 december 2016
<http://www.naturvardsverket.se/Sa-mar-miljon/Klimat-och-luft/Klimat/Darfor-blir-det-varmare/Andra-vaxthusgaser/> (Hämtad 2016-11-24)

Naturvårdsverket, *Effekter i Sverige*, senast ändrad 2016-12-19
<http://www.naturvardsverket.se/Sa-mar-miljon/Klimat-och-luft/Klimat/Klimatet-i-framtiden/Effekter-i-Sverige/> (Hämtad 2017-01-28)

Naturvårdsverket, *EU:s utsläppstakdirektiv*, senast ändrad 2016-11-21
<http://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/EU-och-internationellt/EUs-miljoarbete/Luftvardspolitik/EUs-utslappstakdirektiv/> (Hämtad 2017-01-23)

Naturvårdsverket, *Klimatkonventionen*, senast ändrad 2018-09-21,
<http://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/EU-och-internationellt/Internationellt-miljoarbete/miljokonventioner/Klimatkonventionen/>
(Hämtad 2017-02-01)

Naturvårdsverket, *Livsmedelsskatt för hållbar matkonsumtion*, senast ändrad 2017-01-16,
<http://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/Miljoarbete-i-Sverige/Forskning/Forskning-for-miljomalen/Pagaende-forskning-for-miljomalen/Styrmedel-och-konsumtion-/Livsmedelsskatt-for-hallbar-matkonsumtion/>
(Hämtad 2017-01-30)

Naturvårdsverket, *Preciseringar av begränsad klimatpåverkan*, senast ändrad 2012-06-08,
<http://www.miljomal.se/sv/Miljomalen/1-Begransad-klimatpaverkan/Preciseringar-av-Begransad-klimatpaverkan/> (Hämtad 2017-02-10)

Naturvårdsverket, *Sveriges miljömål*, senast ändrad 2017-02-22
<http://www.miljomal.se/sv/Miljomalen/> (Hämtad 2017-01-12)

Naturvårdsverket, *Sveriges åtagande enligt Kyotoprotokollet 2008–2012*, senast uppdaterad 2015-11-09
<http://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/Miljoarbete-i-Sverige/Uppdelat-efter-omrade/Klimat/Klimatpolitik/Kyotoprotokollet/> (Hämtad 2017-02-15)

Naturvårdsverket, *Utsläpp av växthusgaser till år 2020*, senast ändrad 2016-03-31
<http://www.miljomal.se/sv/etappmalen/Begransad-klimatpaverkan/Utslapp-av-vaxthusgaser-till-ar-2020/> (Hämtad 2017-02-10)

Regeringskansliet, *Regeringen beslutar om uppdrag för bättre upphandling av livsmedel*, senast ändrad 2016-07-07

<http://www.regeringen.se/pressmeddelanden/2016/07/regeringen-beslutar-om-uppdrag-for-battre-upphandling-av-livsmedel/> (Hämtad 2016-12-03)

Statistiska Centralbyrån, *Vår konsumtion ger allt högre utsläpp utomlands*

<http://www.scb.se/hitta-statistik/sverige-i-siffror/miljo/utslapp/> (Hämtad 2016-11-24)

Upphandlingsmyndigheten *Till nytta för samhället*, senast ändrad 2017-01-01,

<http://www.upphandlingsmyndigheten.se/hallbarhet/varfor-upphandling-samhallsnytta/> (Hämtad 2017-01-18)

Världsnaturfonden WWF, *Köttguide: Nötkött- Naturbeteskött*, senast ändrad 2016-05-30

<http://www.wwf.se/vart-arbete/ekologiska-fotavtryck/kottguiden/1595319-wwfs-kottguide-notkott-naturbete> (Hämtad 2016-12-05)

World cancer research fund international, *Animal foods: Limit red meat and avoid processed meat* <http://www.wcrf.org/int/research-we-fund/cancer-prevention-recommendations/animal-foods> (Hämtad 2016-12-02)